

NÉMETH LÁSZLÓ

II. JÓZSEF

Történeti dráma

1954

SZEREPLŐK

II. József császár
Lichtenstein Ferencné hercegnő
Lichtenstein Károlyné, Eleonora hercegnő
Kinskyné
Claryné
Kaunitzné
Erzsébet főhercegnő
Gróf Rosenberg, főkamrás
Spielmann, tanácsos
Sonnenfels
Lascy, tábornagy
Laudon, tábornagy
Hadik, tábornagy
Chanclos grófnő, udvarhölgy
Kaunitz herceg
Segur gróf, francia követ
Pálffy Károly gróf
Krack, komornyik
Quarum, a császár orvosa
Belga titkár
Személyi titkár
Tisztviselő
Rendőrtisztviselő
Inas

ELSŐ FELVONÁS

(Lichtenstein Ferencné - ahogy a társaságban hivják - Franzné palotája a Scalastrassén. Kisebb szalon, amelyet az asztalra helyezett egyetlen lámpa világít meg - úgy, hogy a helyiség első pillanatra szinte polgárias hangulatot áraszt, csak fokról fokra veszi észre az ember a bútorokról, a falak félhomályban levő képeiről, az inasok modoráról, hogy Bécs legelőkelőbb asszonyánál van. Szemben ajtó egy átjáró-szobába, az érkezők erről jönnek, jobbra nagyobb fogadóterem. Amikor a függöny fölmeleg, a hercegnő épp fölemelkedik az asztal mellől, ahol egy földrajzi lexikont tanulmányozott. Kinsky né akkor lép be az ajtón, csókkal üdvözlök egymást.)

KINSKYNÉ *(hatvan felé járó asszony, de mozdulataiban még mindig van valami sedreség, modorában valami gyerekes. Rosszakarat nélkül böki ki, ami épp az eszébe jut - néha kellemetlen dolgokat is -, azok azonban az ő nyelvén élüket vesztik, inkább tréfaként hatnak).*

FERENCNÉ *(jó ötvenes, nyugodt, kiforrott modorú, kissé hízásra hajló, évek óta özvegy, sok gyermek anyja, nem elmés, de egy-egy tapintatos közbeszólásával ügyesen helyrezökent a veszedelmes irányt vevő társalgást). Egyedül? S a nővéred, Clary hercegnő?... Csak nem beteg?*

KINSKYNÉ. Nem - elhajtottam érte a Herrengasséra -, de azt az üzenetet hagyta, hogy színházba megy, s onnét jön át Lichtenstein hercegnőhöz...

FERENCNÉ. Ah - ezt a hütlenséget!... S mit adnak - valami olasz operát?

KINSKYNÉ. Nem - valami német drámát. Olyasfélé, mint az, amit az a Lessing titkár szokott írni.

FERENCNÉ *(nevet).* De Sidonie... Az a Lessing rég nem titkár már...

KINSKYNÉ. Ah - ez a sok német író -, ez valami olyan - amit az én agyam már nem tud rendben tartani... *(Az atlaszra.)* Mit böngészél itt... Ah - az öreg Hommais. Én is mit gyötrődöm a földabroszaival.

FERENCNÉ. Már egy negyed órája keresem *(a papírra néz, elolvassa)* ezt a Duplicát... Eleonora mindig valami Duplicát emleget... Gondoltam megkeresem...

KINSKYNÉ. Ja - az a vár, amit az ura nem tudott bevenni... Na, várj csak... *(Ő is odahajol.)* Semlin, Páncsova. Először Futakot kell megkeresnem. Én onnét kapom a leveleket... Itt van...

FERENCNÉ. De, Sidonie... Énnekem úgy rémlik, hogy Eleonora ura valahol Horvátországban volt... *(Mutatja.)* Erre a tenger felé. Hisz amikor megbetegedett, Zágrábból hozta őt haza.

KINSKYNÉ. Ja, igazad lesz... Teljes lehetetlenség ezeket a neveket megjegyezni. Karán-sebes, Temesvár. Miféle emberek, akik eszükbe vették, hogy városaiknak ilyen nevet adjanak. Jó gondolat volt a császártól a mi vén férjeinket ezek közé a mocsarak közé levinni...

FERENCNÉ *(nevet).* Katonák... ezt választották hivatásul.

KINSKYNÉ. Jó, jó... amíg fiatalok voltak, a hétéves háborúban... Ott mégis a poroszokkal háborúztunk - emberlakta földön, Csehországban, Sziléziában... De most tábornagy-korukban Szerbiában a törökkel... Tudod, hogy a császár most Ulrichra bízta az egész hadsereget, a fiatal Ferenc főherceget is, az most a fővezér...

FERENCNÉ *(izgatottan)*. Mit nem beszélsz?... A császár otthagya a tábor?

KINSKYNÉ. A te öreg barátod, Lascy tábornagy nem tudósított?

FERENCNÉ. Nem, mostanában nem ír...

KINSKYNÉ. Persze, neki is megvan a baja... A hadműveletek... Én tegnap kaptam a futárral levelet... *(Kiveszi a levelet.)* „A császár meg Lascy azóta Budán van. A sereg parancsnokságát Ferenc főherceg vette át, de valójában én irányítom az ügyeket”... Képzelheted, hogy megijedtem. Az a szegény Ulrich - egyedül a pogányokkal.

FERENCNÉ. De hiszen fegyverszünet van...

KINSKYNÉ. Az igaz - hogy fegyverszünet... De ki tudja - mindig történhet valami... Most majd őt fogják szidni - mint Lascyt. Bocsáss meg, nem akarok az érzéseidben megbántani. Én tudom, hogy a mi Lascynk a legkülönb katona... de ismered a bécsieket, milyen türelmetlenek... Azt várták, hogy őszre Konstantinápolyban leszünk.

FERENCNÉ. Énnekem szerényebbek az igényeim - beérném vele, hogy úgy üljünk itt, a lámpa körül megint, mint a múlt télen: az „öthercegnő”, Rosenberg, Lascy, a császár...

KINSKYNÉ. Előbb együtt lehetünk, mint gondolod...

FERENCNÉ. De az nem lesz már az. A férfiak teli lesznek gonddal. Én nem értek a politikához... De ez a hadjárat... Az a sok halott a kórházakban... S az egész világ! Csupa forrongás, elégedetlenség... A mi Rosenbergek a világ legnyugodtabb embere; - tudod, milyen óvatos - igazi udvari ember, de ő is csak csóválja a fejét.

KINSKYNÉ. Én rögtön mondtam, amikor a császár Oroszországba utazott, hogy az a szörnyű nő - az a Katalin - lépre viszi... Ott főzték ki ezt az egész háborút... Majd szépen együtt... s most hagyja, hogy a szegény osztrákok vérezzenek... József - akármiilyen nagy despotának mondják itt Bécsben - ártatlan fiú ahhoz az ázsiai szörnyeteghez, meg az ő Potyemkinjéhez képest.

INAS *(belép)*. Lichtenstein Eleonora hercegnő és Kaunitz hercegnő... *(Már lépnek is be mögötte; látszik, hogy formáság a bejelentés.)*

FERENCNÉ *(különös gyöngédséggel csókolja meg Eleonórát)*. Ó - az én kedves sógornőm! *(Kaunitznéhez.)* Te nem mentél - mint a mi Josephánk - az én szerény estélyem helyett a Burgszínházba.

ELEONORA. *(Jó negyvenes már, öt gyerek anyja, de még mindig elég üde, van benne valami fiatalos lobbanékonyosság, amely haragját durcássággá, jókedvét magával ragadóvá teszi. Noha a húga, Kaunitz hercegnő egy-két évvel fiatalabb nála, az öregedő hölgyeknek ebbe a társaságába kerülve ő maradt az elkényeztetett szoprán - a császár barátsággá hűlt vonzalma őt teszi a legérdekesebb asszonnyá)*. Ó, a színház és én!... Húsz éve járok ide, de még sohasem jöttem ilyen kényszeredetten. Ha a húgom nem beszél...

KAUNITZNÉ. *(könnyelmű férje mellett szomorúbb asszonyi sors, mélyebb filozófia, bágyadtabb szépség néz le az arcáról)*. Prédikálnom kell neki, hogy az elkeseredésbe is túl fiatalosan veti magát... A mi korunkban már az érzésekkel is takarékoskodni kell... Még szükség lehet az erejére. S a bánatra is jó egy kis ablaknyitás.

FERENCNÉ *(Eleonórához)*. Miért? Csak nincs rosszabbul az urad?

ELEONORA. Ah - mit tudom én. - Ismeritek Károlyt - nem panaszkodik... De rettenetes nézni, ha az ember mellett így gyötrődik valaki... Egy olyan igazi férfi, mint ő.

KINSKYNÉ. A májával van ugye baja? Baden sem segített?

ELEONORA. Ah, a mája... ha csak a betegség volna, abból én kikaparnám... de a szíve... a becsülete. Ez az, amikor egy embert halálra gyötörnek.

KAUNITZNÉ. Lóri - te hajlamos vagy a túlzásokra. Károlynak vannak kis sérelmei, de én beszéltem az orvosával...

KINSKYNÉ. Sérelmei? De hiszen most nevezték ki tábornagnak... Jövet még mondtam a lányomnak, csak el ne felejtsek Leonorának gratulálni...

ELEONORA. Az a cím... Miután az önértékét összetörte. Károly nem az az ember, akit egy ilyen flastrommal ki lehet fizetni. Ha legalább nyáron jött volna - amikor még a hadseregénél volt. S most is - egy elismerő sor nélkül. Azután, hogy az uram szenvedéseit megírtam neki... Mint valami alamizsnát... Egy szívtelen ember...

KAUNITZNÉ. Eleonora - nem szeretem, ha igazságtalan vagy... József néha nyers, de szíve, az van... Sajnos, egy kicsit teoretikus szíve. Elméletben jobban szereti az embereket, mint gyakorlatban.

KINSKYNÉ. S úgy is főleg a szatócsokat, meg a parasztokat. - No meg a zsidókat. A nemességnek ott árt, ahol tud. Az uram azt mondja, ha a hadseregénél pótolni lehetne őket, írnokokból és tanácsosokból csinálna tábornokokat.

ELEONORA. Azt nem tudom, hogy a nemességgel mit csinált. De azt tudom, hogy az uramat ő gyötöri halálra...

KAUNITZNÉ. De Lóri... Légy igazságos. Mikor kértél az uradnak olyat, amit végre is meg nem tett...

ELEONORA. De mikor kértem én tőle?... Csak amikor láttam, hogy annak a szegény embernek az ő gyűlölete miatt kell szenvednie. Mikor áthelyezte őt Pozsonyba, vagy amikor minden kortársa lovassági tábornok volt már...

KINSKYNÉ. Igaz - most is azt írta, hogy Popilla és Lichtenstein Károly - az ő tehetetlenségük volt az oka, hogy a hadjárat nem sikerült... *(Eleonórához.)* Nem is kellett volna mondanom.

ELEONORA. Mondhatod; - biztosítlak, hogy már Károlynak is fülébe jutott... Nem mondja - de én látom... Pedig ez is merő igazságtalanság... Mit kezdett volna azzal a pár horvát zászlóaljjal... meg néhány escadron huszárral... De boldog, ha ezt is Lichtenstein Károly nyakába varrhatja. Embertelen, az...

KAUNITZNÉ. De Lóri - nem szeretem, ha...

KINSKYNÉ. Hagyd... Ha valaki, hát ő tudhatja, van-e szíve, meg embertelen-e vagy sem?

ELEONORA. Igen - szegény uram s én is drágán fizettük meg, hogy húsz éve egypárszor lóháton kísért be Waldeggből...

FERENCNÉ. De kedveseim... Tudjátok, hogy én nem szólok bele a politikába. De azt gondolom, hogy József nemcsak császár, de barátunk is, s most, amikor Ostendétől Brassóig mindenki ellene mormog... itt, ahol annyi szép estét töltöttünk vele, nem szabadna őt bántanunk.

ELEONORA. Épp ezért nem akartam eljönni, mert most, hogy minden órán várják, vagy talán meg is jött már, tudtam, itt is róla lesz szó.

FERENCNÉ. Azt mondod, meg is jött tán?

KAUNITZNÉ. Hát ti nem tudjátok? Ott van a falakon.

KINSKYNÉ. A falakon?

KAUNITZNÉ. Semmi biztosat nem tudok. Az udvarmesterem mondta, hogy a Wallner Strasse sarkán kinn van valami tilalom...

ELEONORA. Még itt sincs, már tilt. Hogy hű alattvalói ne állítsanak diadalkaput neki. Ez rá vall.

KINSKYNÉ. Amint látom, nincs is valami nagy kedvük diadalkaput állítani.

FERENCNÉ. De akkor csakugyan itt is van - vagy órákon belül meg kell érkeznie... Ó, hogy Rosenberg sem jön, hogy valami biztosat hallanánk.

ELEONORA. Tudtam, hogy egész este róla fogunk beszélni...

KINSKYNÉ. De hisz az egész város róla beszél. Nem csak mi: a mariahilfi házmesterek is. S ezt is önmagának köszönheti. Ő akarta, hogy az emberek szabadon nyilvánítsák a véleményüket. Sajtószabadság... Most megkapta. Láttatok: az a Wucherer megint milyen röpiratot adott ki. „Mért nem szereti a nép József császárt?”

ELEONORA. Hát hallott ilyet a világ, hogy ilyet írjanak róla a fővárosában. Képzeld el XV. Lajost.

KINSKYNÉ. Vagy csak édesanyját, a boldogult Mária Terézia császárnőt... Na - az ismerte őt... S féltette is tőle a birodalmat. Az utolsó éveit ez keserítette meg.

KAUNITZNÉ. Én olvastam azt a röpiratot... Alattomos - mint az ilyen írások mind... Dicséri a császár szándékait csak kisebb hibákat sorol fel - például, hogy a literátorokat nem pártolja, közben minden néprétegről elmondja, melyik mért nem szereti... És ez sajnos így is van... Amilyen sokat vártak tőle, olyan népszerűtlen ma...

ELEONORA. Nem lehet áldás egy korszakon, amely azzal kezdődött, hogy az apácák és papok, mint valami özönvíz elől menekülők hagyták el az országot...

FERENCNÉ. Igen - a jó szív és szándék nem pótolhatja a vallásosságot.

KAUNITZNÉ. A pápa, még Pius, megmondta, amikor Bécsben úgy megalázták. Ő, a pápa jön ide - s hogy bántak vele.

FERENCNÉ. Félek, próféta volt. *(Kaunitznéhez.)* A pápáról jut eszembe... az apósod, Kaunitz herceg mit szól ehhez a mostani világhoz? Akkor ő is nagyon világiasan bánt vele. Azt mondják, megrázta a pápa csókra nyújtott kezét.

ELEONORA. Kaunitz kancellárt ne bánts... ő Lascy szerint Európa legnagyobb államférfia.

KINSKYNÉ. Na ja - nagy, nagy. De én azért nem vezettem volna hálósipkában a képtárszobába özsentségét. Amikor az mint jó atya Rómából fölzarándokol ide, hogy belátásra bírja őket...

KAUNITZNÉ. Az öreg Kaunitz kinn van Mariahilfen, s bogarasabb, mint valaha... Ha nem tudnám, hogy olyan nagy államférfi - azt mondanám egy öreg bolond... De az uram azt mondja, nagyon elégedetlen...

KINSKYNÉ. Azt írta valakinek, hogy aki háborút akar csinálni, értenie kell a csinálásához...

KAUNITZNÉ. Erről nem hallottam. De a francia királyra haragszik... hogy a rendezet tavaszra összehívta. Azt mondja, ezek az emberek a tulajdon sírásójuknak csaptak fel.

CLARYNÉ *(lép be bejelentés nélkül. Hajdan híres szépség, ami tartásán, ősz haj kerítette nemes vonásain most is meglátszik. Ő a társaság legidősebb tagja - egy évvel öregebb a húgánál, Kinskynénál, de szellemileg ő a legfiatalabb, az új német irodalmat is megpróbálja követni, Józsefet ő érti leginkább, az „öthercegnő” nevében ő levelez vele. Kissé lihegve jön, ahogy a lépcsőn fölszaladt.)* Ah! - ezek a lépcsők! Mindig elfelejtem, hogy ötven... azaz nem is mondom, hány éves vagyok...

FERENCNÉ *(elébe megy).* Na, mégis... Már meg voltam sértve, hogy végleg elfelejtetted azokért a németországi írókért a barátaidat... Mit adtak?

CLARYNÉ. Götz von Berlichingen... Egy fiatal frankfurti kereskedőfi írta... Tehetséges, tudod, de a paróka alatt égnék áll tőle a hajad... Most ezek a rémségek jönnek, úgy látszik, divatba... Eljöttem volna az első felvonás után. De az egész színház lázban volt, hogy a császár is megjelenik a páholyában...

FERENCNÉ. Hát itt van már?

CLARYNÉ *(Ferencnéhez).* A mi Lascynk is.

FERENCNÉ. Biztos?

KINSKYNÉ. Poldina azt mondja, csak most ragasztották ki a tilalmat, a diadalívek miatt.

CLARYNÉ. Egészen biztos, Ditrichstein ott volt a páholyomban. Délután érkezett meg Pozsonyból, egész csendben.

KINSKYNÉ. Nyilván félt, hogy a bécsiek mégiscsak fölállítják a diadalíveket... Amikorra az udvari kancellária átírt a városi tanácsnak, az leüzent a nyomdába - már be is suttyant a Burgba.

CLARYNÉ. Ditrichstein azt mondja: beteg. Állítólag a táborban szedett össze szegény valami betegséget.

ELEONORA. Hja, a betegséget nem lehet egy tilalommal betiltani, vagy, mint a kudarcot, a császári ház néhány érdemes szolgájára hárítani.

FERENCNÉ. Leonora - te úgy beszélsz, mintha örülnél a betegségének. De ha beállítana betegen, neked esne meg rajta legjobban a szíved...

ELEONORA. Azért, mert a sógornóm vagy, nem kell jobbnak festened... mint amilyen vagyok.

KINSKYNÉ. Ha beteg, jobb lett volna máshova utaznia, valahova Erdélybe, nem Bécsbe... Itt még betegebb lesz. Mi is épp a diadalívet szögeztük neki...

FERENCNÉ. De, Sidonie. Clary hercegnő még azt hiszi, hogy valami rosszat mondtunk a császárról.

KINSKYNÉ. No, jót sem... Bár én azért, tudja isten, örülök, hogy itt van... S megint itt fog vitatkozni velünk. Egy asszonynak nem mindennapi öröm - egy császárral feleselni.

CLARYNÉ. Szidinek igaza van... Csak ha nem lenne - akkor éreznénk, hogy megpezsdítette az életünket.

KINSKYNÉ. Képzeljétek el az unokaöccsét, azt az álmos Ferencet, mint császárt. Hol volna őt olyan fiatal asszony, mint amilyenek mi voltunk, aki nem húsz év, de egy félóra alatt el nem aludna a társaságában.

ELEONORA. No - én lemondtam volna róla, hogy az életem megpezsdítse. Különösen ezzel a háborúval.

KAUNITZNÉ. Ne beszélj. A te életed is szebbé... ne tiltakozz: költőibbé tette...

KINSKYNÉ. Lehetőséget adott, hogy Európa színe előtt vizsgáztasd le az erőnyeidet...

CLARYNÉ. S barátja légy egy császárnak, aki szerelmi vereségére emlékszik, ha rád néz. Erre csak nagy ember képes. Képzeld el egy keleti despotát, vagy akár egy francia királyt az ő helyében...

FERENCNÉ. Ne ingereljétek szegény Lórit. Ő el van ma telve szegény Károlya bajával...

KAUNITZNÉ. S mialatt duzzog... nagyon jól tudja mindazt, amit mondunk neki... Ez a duzzogás, ellenségeskedés, ez az ő titkos rangja köztünk.

FERENCNÉ. Ez teszi őt Ausztria legérdekesebb asszonyává.

ELEONORA. Nem, most igazán el vagyok keseredve. (*Clarynéhoz.*) Ha úgy érzitek, zavarom a magasztalástok, inkább el is megyek.

KINSKYNÉ. Ki akarja őt magasztalni, kedvesem... Visszatér belénk az élet, hogy szidhatjuk... Josepha annyi szép levelet írt neki a táborba, hogy nem akar köztünk sem a stílusából kizökkenni.

CLARYNÉ. Nem, ez nem tréfa. - Egy pont van - tudod - az egyház, amiben nem értek egyet a császárral. A templomból nem lehet államhivatalt csinálni. De azon túl - én minden művében egy nagy szív, józan ész művét látom... aki az embereket a maguk korlátolt belátása ellenére is boldoggá akarja tenni...

KINSKYNÉ. A nemességet is...!

CLARYNÉ. Ha a boldogsághoz az is hozzátartozik, hogy meg nem szolgált előnyeink ne legyenek, s ami van, azt megszolgáltnak érezhessük... a nemességet is.

INAS (*belép*). Rosenberg gróf!

FERENCNÉ. Ah, na végre! A mi Rosenbergünk. Legalább a legilletékesebbtől, a főkamarástól tudunk meg mindent. (*A belépő Rosenberghez.*) Csakugyan megérkezett?

ROSENBERG. Igen. Megérkeztek...

FERENCNÉ (*kissé elpirulva*). Lascy is?

ROSENBERG. Igen, a tábornagy is. Egy kocsiban jöttek Pozsonyból...

FERENCNÉ. S már beszélt is vele?

ROSENBERG. A tábornaggal? Igen... Rögtön a hercegnőket kérdezték. Természetesen Lichtenstein hercegnőt elsősorban. Hogy Bécsben van-e, vagy Dorfbachban. Amikor mondtam, hogy épp nála vagyunk ma, a mi Ferencnéknél, megígérte, hogy mihelyt elszabadul, ő is eljön.

KINSKYNÉ. S mondja, kedves Rosenberg, milyen?... Nincs nagyon elkedvetlenedve... Amiatt a szerencsétlen háború miatt?

ROSENBERG. Nem... Lascy tábornagy sokkal fegyelmezettebb katona, semhogy az elkedvetlenedés meglátsszon rajta.

FERENCNÉ. Kívül nem - de aki ismeri az ő érzékeny lelkét... Én végigcsináltam már vele egy ilyen válságot még a császárnő s boldogult férjem életében... Amikor a haditanács elnökségéről lemondott, s a császár elfogadta a lemondását. Nagyon kérlek, legyetek gyöngédek hozzá. Szidónia, gondold meg a szavaidat. Nem tudod, mit tépsz fel vele.

KINSKYNÉ. Á, mit gondolsz - csak nem fogom egy szegény tábornoknak rögtön azt hozni elő. (*Claryhoz.*) Tudod, hogy a sok irka-firkájával ő férfiatlanította el a hadsereget...

KAUNITZNÉ (*Ferencnéhez*). Nyugodt lehetsz, Poldikám... Azt fogja érezni, hogy itten éppúgy, mint a waldegi kertjében, amelyet ezen a nyáron te gondoztál - semmi sem változott.

ELEONORA. Legalábbis vele szemben.

FERENCNÉ. De feltűnően tapintatosak se legyetek... Nehogy azt érezze, hogy itt kerülgetni való van...

CLARYNÉ. Légy nyugodt - mint Scilla és Charybdis közt fogunk a tapintatlanság és tapintatosság közt feléje lebegni. (*Rosenberghez.*) S a császár?

FERENCNÉ. Csakugyan - őt nem is kérdeztem.

ROSENBERG. Borzasztó.

KINSKYNÉ. Olyan haragos?

ROSENBERG. Nem, úgy megváltozott. Arcára rászáradt a bőr, testén lötyög az egyenruha...

FERENCNÉ. Csakugyan olyan beteg?

CLARYNÉ. Ditrichstein is meg volt döbbenve...

KINSKYNÉ. Bizonyosan az a magyarországi láz. Én is ettől féltem Ulrichot... Tudja, hogy méghozzá most ő a főparancsnok is?

CLARYNÉ. A főparancsnok ugyanis könnyebben betegszik meg.

KINSKYNÉ. A császár a példa rá...

KAUNITZNÉ. Én azt hiszem, az ő betegsége inkább morális természetű... Olyan becsvágy, mint az övé...

ELEONORA. S ez az eredmény...

FERENCNÉ. Valóban nem szeretném, egy éjszakára sem, az ő gondjával hajtani le a fejem.

KAUNITZNÉ. S az ő felelősségével.

ELEONORA. Hja, aki azt hiszi, hogy gyóntatóra csak a tiroli parasztok lelkiismeretének van szüksége.

ROSENBERG. Kétségkívül emésztí a gond is... De azonkívül teste is szemmel láthatólag beteg. Az orvostól tudom hogy lázát a kínakéreg is csak rövid időre nyomja el.

CLARYNÉ. Szegény ember. A gyöngédségekből hagyjatok neki is.

ROSENBERG. Kétségkívül rászorul, hogy az öthercegnő - kissé felderítse...

ELEONORA. De csak nem jön el ide?

ROSENBERG. Nem. Agyontörte az út... Tőlem csak Erzsébet főhercegasszony felől érdeklődött...

KINSKYNÉ. Most ő a kedvenc. A trónörökösné. (*Eleonórához.*) A te trónodé is... Hja, megöregedtünk.

ROSENBERG. Ezek atyai érzések, hercegnő. A főhercegasszony úgy ragaszkodik hozzá, mint apjához.

KINSKYNÉ. Na elhiszem, a mellett az álmos Ferenc mellett legalább egy kis atyai vonzalommal kárpótolja magát.

KAUNITZNÉ. József vonzalmaiban éppoly rendkívüli, mint politikájában... Szívének a története egy furcsa rajongással kezdődött, nővére, a boldogult Josepha iránt s most, úgy látszik, egy ilyenl zárul unokaöccsének a feleségéhez.

CLARYNÉ. Ez azért van, mert azok közül a ritka szívek közül való, épp mi öten vagyunk a tanúi, akik tudják, hogy a barátság magasabb érzés a szerelemnél...

KAUNITZNÉ. S mert a szerelemben csak boldogtalanságot tudott adni... Szegény második felesége, hogy megalázta...

ELEONORA. És szegény első, akit szeretett...

INAS *(belép).* Lascy tábornagy kérdi, hogy a hercegnő fogadhatja-e?

KINSKYNÉ. Hogy fogadhatja-e?... *(Az ajtóhoz megy.)* Öt nő húzná be a lépcsőről, ha el akarna menni... *(Behúzza Lascyt.)* Jöjjön, jöjjön, kedves hősünk. *(A többi nő is az ajtóhoz tódul, Ferencné leghátul.)*

LASCY *(a szláv országokból származó császári katona, aki egy gyors karrierben mindent elért, s utána húsz éve maradt rá, hogy az udvarnál a műkedvelőt, sőt az érzékeny barátot is kifejlessze magában).* A nők tanácsa... Az embernek a haditanácsból kell jönnie, hogy érezze a különbséget...

KINSKYNÉ. *(a háttérben álló Ferencnéhez).* Kissé megszikkadt de nem beteges a színe.

CLARYNÉ. A háború - a műkedvelő kertész és barát arcára megint kihozta a húsz év előtti marcona vonásokat. *(Ferencnéhez.)* Nem találod?

FERENCNÉ. Nem is tudom... Az öröm rossz megfigyelő.

ROSENBERG. S még rosszabb filozófus, hercegnő...

LASCY *(kezet csókol a hercegnőnek).* A kertészetről, a műkedvelő barátról jut eszembe: Rosenberg gróf elmondta, milyen szépen gondját viselte az én Waldeggemnek... Alig várom, hogy kimehessek...

FERENCNÉ. Ó, most minden olyan tar odakinn... Ha csak a citromokat nem nézzük a pálmaházban... Hanem tudjátok mit, legközelebbre befűtöm Dorfbachot, egyúttal átmegyünk a mi Lascynkhoz is...

KINSKYNÉ. Nagyszerű.

KAUNITZNÉ. Remélem, nem egyhamar megy vissza - a mi kedves tábornagyunk?

LASCY. Azt hiszem - egyáltalán nem...

FERENCNÉ. Ó, de örülök...

LASCY. Az én hadi pályám - a hétéves porosz háború volt. Most csak barátom, a császár kedvéért vállaltam a hadsereg irányítását.

FERENCNÉ. Igaza van; maga rendet teremtett a hadseregben, megorganizálta.

KINSKYNÉ. S a szegény Ulrich verekedjék vele... *(Ferencnére néz, s ujját a szájára teszi.)* Na de legalább jól meg van organizálva.

CLARYNÉ. S a császár?

LASCY. Ő persze visszamegy. Tavasszal, ha olyan állapotban lesz... Erről jut eszembe: lehet, hogy ő is a vendégünk lesz. A haditanács ülésének a végén odaszólt: „Mi a programja, kedves Lascym? Kimegy Waldeggjébe?” - „Nem, Felség, Rosenberg gróftól hallom, hogy az öt hölgy együtt van Ferencnéél.” - „Ah, csakugyan?” S itt hadd szerezzem meg a hölgyeknek ezt az elégtételt - egész utunk alatt először ömlött el egy kis derű őfelsége arcán. „Mit gondol, nem veszik zokon, ha ilyen törődötten odamegyek köztük?”

KINSKYNÉ. Milyen kedves... Olyan beteg s vágyik közénk...

LASCY. Tán alszom egy félórát, mondta. S megdörzsölte a homlokát.

ELEONORA (*Lichtenstein és Kaunitz hercegnőhöz*). Akkor én megyek...

FERENCNÉ. De Lóri!

ELEONORA. Észre fogja venni, hogy van a bögyömben valami... Kumauban nem ez volt - tudjátok, amikor Károly azt a kaszárnnyát építette - s mégis észrevette... Este jött, s reggel elhajtatott...

ROSENBERG. A hercegnő jó szívét nem féltsem; a császár látványa megvédi a gyöngédtelenségtől...

ELEONORA. Ma mind a jó szívemről beszélnek. Mint egy tarsolyról, amelyet elvesztettem...

CLARYNÉ. Hagyjátok Lórit. Inkább arról beszéljünk, hogyan derítsük fel a császárt.

FERENCNÉ. Igaz - muzsikáljunk talán...

ROSENBERG. Alig hiszem, hogy kedve lenne a zongorához.

FERENCNÉ. Küldjünk el a kis Mozartért, ő olyan kedvesen játszik.

KINSKYNÉ. Isten őrizz, amióta azt a Don Juant írta - kibírhatatlan, miket csinál.

FERENCNÉ. Akkor hát küldjünk el az olaszainkért. (*Az inashoz.*) Menjen át Salieri úrhoz, s kérdezze meg, nem lenne-e szíves a szokott kamarazenészeket a hazatért császár tiszteletére összeverbuválni? (*Inas távozik.*)

CLARYNÉ. Én azt gondolom, hogy okosabb volna az öreg Solomot készenlétben tartani.

LASCY. Él még a néger bölcs?

FERENCNÉ. Igen, mióta a felesége meghalt, itt él a házamban, a fiamnak ő a nevelője.

CLARYNÉ. A császár szeretett elfilozofálni vele.

KINSKYNÉ. S a Práterben karonfogva menni...

ELEONORA. Hogy lássák, milyen nagy emberbarát.

FERENCNÉ. Ss, Lóri! (*Az inashoz.*) Valaki menjen föl az öreg Soloméért... Kérem, jöjjön le ide, s legyen készenlétben, ha a császár beszélni óhajt vele...

INAS. Ide kérem?

FERENCNÉ. Nem, tán a fogadóba.

INAS. S a muzsikus urakat is?

FERENCNÉ. Igen, s ha itt vannak, jelentse. (*Az inas visszahúzódik. Abban a pillanatban a küszöbön már ott áll a császár. Az inas ijedten húzódik ki mellette.*)

A CSÁSZÁR. *(ötven felé járó férfi, hajdan szép arca, amely inkább tündöklő volt, mint férfias, most beesett, szeme mélyen ül, a táborban lesült bőr a csontra száradt s a betegség zöld színe üt át rajta; - erőltetetten katonás, sőt könnyed tartása még jobban kiemeli az egyenruha alatt a test hiányait. A hölgyeket még jobban megdöbbenti a változás, mint Rosenberget. Egy percig mindenki némán néz a küszöbön álló alakra. Magát a császárt is meghökkentik a rámeredő szemek. Megmered, aztán erőt vesz magán s Lascyhoz fordul). A tábornagy nem figyelmeztette a hercegnőket?*

FERENCNÉ *(barátja helyett felel).* Dehogynem... Csak a meglepetés... *(Kijavítja magát.)* Az öröm - felség...

A CSÁSZÁR. *(a régi, kedélyes, kissé csipkelődő modorát próbálja fölvenni).* A meglepetés öröme hangosabb szokott lenni, hercegnő...

CLARYNÉ. A meghatottságé azonban néma... Az a nyolc hónap...

A CSÁSZÁR. Értem... De hát a barátaim majd megszokják, hogy megvénültem egy kicsit... Beteg is voltam az utóbbi időben. Fő, hogy az öt hölgy - s a mi Bécsünk... a régi maradt... Egy kis ellenszegülési láztól eltekintve... *(Ferencnéhez.)* Sokat gondoltam ott lenni, abban a zimonyi söntésben a mi kedves Ferencnének estéire... A polgáriás lámpa az asztal közepén s körülötte a Monarchia legvonzóbb asszonyai... *(Lascyhoz.)* Úgy látom, nem töltötték be közben a hölgyek a helyünket...

FERENCNÉ. Felsőged helyét más nem tudja betölteni...

A CSÁSZÁR. Hercegnő nem is tudja, milyen igazat mond... Ha nem így volna - most elmennék Badenbe vizet inni, mint valami kvietált tábornok... *(Eleonorára néz, észreveszi, hogy kellemetlent mondott.)* No de itt? Nem járok úgy, mint szegény Durand követ... akit a hölgyek szabadkőműves módra - bevettek hármónk mellé *(Lascyra és Rosenbergre mutat.)* próbatagnak. Aztán egy nap értésére adták, hogy a promóció, de még a próba-tagság is elmarad.

CLARYNÉ. Felsőged rég föl van avatva - húsz esztendeje...

A CSÁSZÁR. Igen, ez egyike életem kisszámú büszkeségeinek... S főként, hogy nem despota koromban értem el, hanem mint trónörökös. Bár sokszor a törzsökös tagok mellett némileg olyan volt a helyzetem, mint a Durand követé. *(Clarynéhez.)* A hercegnőnek külön is köszönetet kell mondanom a leveleiért... Az öt hölgy nem is tudja, milyen tökéletes titkáruk volt. Remélem, ő is beszámolt az én leveleimről. *(Nevetése köhögésbe megy át.)*

FERENCNÉ. De mért nem ülünk le... a lámpa köré?

KAUNITZNÉ *(leülés közben).* Hogyne, többször is felolvastattuk őket Josephával.

CSÁSZÁR. Hímzés és teázgatás közben...

KINSKYNÉ. Még Wartensleben levelét is a karánsebesi zúrzavarról. Nagyon büszkék voltunk felségedre.

CSÁSZÁR. Nem tudom, miért?

KINSKYNÉ. Hogy amikor minden ló megbokrosodott, minden szekér felborult, a katonák egymásra lőttek - felséged egy száz karddal rohant szembe a csapatokkal... S visszafordította őket.

CSÁSZÁR *(Lascyhoz, nevetve, de kissé keserűn).* Látja, kedves Lascy, Bécsbe csak ez jutott el a mi hadjáratunkból. S félek, hogy a hadtörténészek képzeletét is ez a nem túl jelentős epizód fogja lekötöni. Hogy a híres császári sereg önmagát szalasztotta meg... Mégiscsak jobb lett volna támadni, ahogy én akartam: legalább a jó hír megmaradt volna. *(Kinskynéhez.)* Örömmel

látom, hogy a hercegnő nem vesztette el ezt a tulajdonságát, amely annyi mosolyt csalt az arcunkra ennél az asztalnál is...

KINSKYNÉ. Nem tudom, mire gondol felséged? Hogy kotyogok, s nem számítom ki, hova lépek a nyelvemmel?

CSÁSZÁR. Sikertült úgy magasztalnia, hogy a hadjárat legkínosabb emlékét juttatta eszembe... De azzal, hogy a hercegnő szájából hallottam, mintha már nem lenne olyan elviselhetetlen. De ne beszéljünk a háborúról. *(Kaunitznéhez.)* Az apósa, Kaunitz kancellár hogy van? Igen gyéren tisztelt meg levelével...

KAUNITZNÉ. Azt nehéz megmondani, felség, hogy ő hogy van... Az ő hogyléte s élete nehezen hasonlítható össze másokéval... Mintha még zárkózottabb lenne - s a környezetét még jobban gyötörné a közömbösségével.

CSÁSZÁR. Kérem, ne mondják el neki, hogy beteg vagyok. Különben még egy esztendeig nem lesz szerencsém hozzá. Pedig ha békét akarunk kötni - s azt akarunk -, nagy szükség lesz rá.

KAUNITZNÉ *(nevetve)*. Az igaz... Jó beteglátogató az öregúr...

KINSKYNÉ. Azt mondják, a boldogult Mária Terézia temetése volt az utolsó, amin részt vett. De ott is a kalapjába dugta az arcát. *(Nevetés.)*

CSÁSZÁR. Ő - Hadik, Laudon meg az én Lascy barátom, ők az én igazi anyai örökségem. *(Rosenberghez.)* Tudja gróf, miben különbözik a herceg a normális emberektől? Hogy azok kifelé viselkednek józan emberek gyanánt, s ha jól megnézzük, belül hordanak valami örültséget; míg ő kifelé fordítva hordja az örültségét - mint a magyar parasztok a bundát -, s belül a legnormálisabb ember...

KINSKYNÉ. Ez a mondás a császárra vall. S aki kívül-belül bolond? *(Mindenki nevet.)*

CSÁSZÁR. Azokról csakugyan megfeledkeztem. *(Miután a beszélgetés alatt többször is odapillantott Eleonóra.)* Eleonora hercegnő miért nem nevet velünk?... Az Aloiz fiúval van baj? Megint valami Nanedlija akadt, mint három éve? *(Eleonora csak egy pillantást vet rá.)*

FERENCNÉ. Nem, a férje búsítja.

CSÁSZÁR. Ah! Annyira meggyógyult már, hogy búsítani tudja? Hogy van az én öreg tábornokom?

ELEONORA. Ahogy egy testileg-lelkileg elkínzott ember lehet, felség...

CSÁSZÁR. Csakugyan? *(Clarynéhez.)* A hercegnő mintha azt írta volna, hogy teljesen összeszedte magát... Volt fürdön is...

ELEONORA. *(hangsúllyal.)* Csak Badenben... velem...

CSÁSZÁR *(észrevéve előbbi elszólását.)* Ah, Badenben... De a marsallbotnak, remélem, örül. Mankónak ugyan kicsit rövid, de gondoltam, mégis valamivel vidámabban fog sétálni vele, ha megkapja...

ELEONORA. Felséged tudja, hogy én szókimondó természet vagyok... S ez az óra... s felséged megviselt állapota...

CSÁSZÁR. Beszéljünk tehát inkább másról... Értem... A hercegnőben megvan az a kivételes asszonyi erény, hogy sosem tud elfogultatlan lenni - ha a férjéről van szó. Más asszonyok túlságosan is elfogultatlanok. *(Mindenki nevet.)*

ELEONORA. Megbocsásson, felség, ha nem nevetek a többiekkel. Férjen állapota nem olyan, hogy az érzéseimen iránta - akár felséged szavára is - mosolyogni tudnék...

CSÁSZÁR. Ah, értem... A világért sem akartam megbántani ezeket az érzéseket... De hisz a hercegnő tudja legjobban, mennyire tiszteltem mindig őket... S a jó Lichtenstein Károly, mint férj, bizonyára meg is érdemli ezeket az érzéseket...

ELEONORA. Vannak emberek, akik mint katonáról sincsenek rosszabb véleménynel.

CSÁSZÁR. Az én véleményem ebben az ügyben - a marsallbot volt. Nem akarom azt hinni - amit a hercegnő viselkedése sejtet - hogy elkéstem vele...

ELEONORA. Egy olyan nagybeteg embernek, aki annak a címnek sose fogja hasznát látni... S közben úgy beszélnek róla, mint valami tehetetlen, semmirevaló tábornokról - az egész hadjárat bűnbakjáról...

CSÁSZÁR. S hogy beszélnek rólam, kedves Eleonora? Azt hiszi, rossz császárnak, egy Nérónak, Caligulának lenni - az én helyzetemben - sokkal jobb, mint rossz tábornok hírébe kerülni? Maga mellett - egy szép család körében... *(Eleonora hallgat, Lascy felé fordul.)* A hercegnő persze azt gondolja: attól függ, melyikünk mit érdemel - és ebben tökéletesen igaza is van. *(Nevet.)*

INAS *(a szomszédos szoba felől, halkán jelenti Lichtenstein hercegnőnek).* A muzsikások itt vannak.

FERENCNÉ. Salieri úr?

INAS. A teljes zenekar... Meg Solomo úr.

CSÁSZÁR. Kamarazene?

FERENCNÉ. Azt gondoltuk, felséged rég nem hallott az ágyúszón kívül más zenét... S az út fáradalmi után nem lesz kedve személyesen muzsikálni.

CSÁSZÁR. Személyesen muzsikálni... Ah, nagyon kedves a hercegnőtől... A zene... Valóban ez is olyasmi, ami kimarad lassan az életünkből. *(A hölgyekhez.)* Csak vonuljanak át a hölgyek és kezdjék el... Énnekem néhány percnyi beszédem volna Rosenberg gróffal. *(Lichtensteinné-hoz.)* Megbocsát a hercegnő, ha ilyen modortalan vagyok... De sosem voltam olyan tökéletes világfi, mint Lascy tábornagy; neki csak le kell mosnia a tábor porát s a régi gavallér máris. Engem a betegség is kissé nyersebb és sietősebb módszerekre kényszerít. *(A hölgyek és Lascy átvonulnak a fogadóba.)*

CSÁSZÁR *(erőltetett természetességgel).* Csak arra akartam megkérni, kedves Rosenberg gróf, legyen szíves, Lichtenstein hercegnőnél gyors távozásomért kimenteni...

ROSENBERG. El akar menni, felség?

CSÁSZÁR. Túlbecsültem az erőmet... Úgy kell lenni, betegebb vagyok, mint hittem. Hiába iparkodom a régi modort erőszakolni, fáraszt, hamis. Csakugyan nagyon megváltozhattam... vagy talán a világ.

ROSENBERG. A hölgyeket nagyon boldogtalanná tenné felséged távozása. Úgy megörültek, hogy a hosszú út után rögtön eszébe jutottak. Ferencné még az öreg Solomóért is elküldött - itt vár a zenészekkel...

CSÁSZÁR. Ah, nagyon kedves; - érdekes is volna egy emberrel beszélgetni... *(kiegészíti a nyelvhibát),* aki az afrikai őserdőkből hozta a bölcsességét, mert itt Bécsben keveset szerezhett. De majd máskor... Az út csakugyan jobban összetört, mint hittem... *(Indulni készül.)*

ROSENBERG. Legalább egy negyedórára, felség... A hercegnők azt hinnék az az egy-két ártatlan célzás...

CSÁSZÁR. Amit Kinsky hercegné tett a bánati futásunkról, amely a Schwäbische Türkeit a török martalócok áldozatává tette. A világért sem... A hercegnőnek kedves privilégiuma a kotyogás. Nyugtassa meg a hercegnőt.

ROSENBERG. Vagy Eleonora hercegnő...

CSÁSZÁR. Lichtenstein hercegnét is megnyugtathatja, kedves gróf...

ROSENBERG. Az ura, a mi dr. Quarumunktól tudom, csakugyan igen beteg. S ő, mint igazi asszony, szíve fájdalmát néha igazságtalanságokkal csillapítja.

CSÁSZÁR. Tökéletesen megértem őt, kedves gróf... Egy igazi asszony, akinek olyan igazi férfi az ura, mint Lichtenstein Károly - hisz ön is tudja, hogy alantasai nemegyszer a lányaikkal kedveskedtek neki - egy szerelmes asszony, megértem, ha keserűségében megbánt egy hűsz esztendő barátot... aki az ő igényeit ezzel a nagybeteg férjjel kapcsolatban, lelkiismerete s az állam rovására is, igyekezett kielégíteni. Ezt én - megnyugtathatja a hercegnőt - tökéletesen megértem. *(A másik szobában megszólal a zene, Haydn G-dúr gordonka-versenyének a második tételét játsszák.)*

CSÁSZÁR *(egy pillanatra oda fülel).* Ah, a derék Haydn. *(Kissé enyhébben.)* Kérem, mondja meg Ferencnének, hogy nem a fogadtatás ellen van kifogásom. Sőt, nagyon meg vagyok hatva. *(Megint a zenét figyeli.)* Eszterházy herceg estélyén hallottam először. *(Sóhajt, s legyint.)* De ennek a zenének - az efféle multságoknak vége. Legalábbis az én életemben.

ROSENBERG. Azt hiszem, épp felségednek van a legnagyobb szüksége rá...

CSÁSZÁR. Igen, a gondok, az emberi erőhöz mért gondok megkívánják a szórakozást. De van egy fok, amelyen túl nem tűrik meg többet. *(Megint a zenét hallgatja.)* A mi Clary hercegnőnk ült mellettem. Mind a ketten el voltunk ragadtatva... *(Rosenberghez.)* Önnek nem kell mondanom, milyen súlyos helyzetben van a birodalom. A mi orosz szövetségeseink egyszerűen ránk hagyták a török háborút, amelyben segítséget ígértünk nekik. A láz megtizedelte a csapatokat, tábornokaim tévovásága elvette az önbizalmukat. Az államadósság a kétszeresére ugrott. Az úton elkeseredett, kifosztott parasztokat láttam. A háború anyagi terhét ők viselik... S régi ellenségeink, a poroszok csak azt lesik, mikor ugorjanak a háborúba. Franciaország, mint szövetséges, ebben a pillanatban a nullánál kevesebb. Mielőtt idejöttem, a párizsi követem levelével gyógykezelttem magam. Tudja, mit ír Mercy gróf? Hogy a francia monarchia összeomlását csak csoda háríthatja el. Sógorom, a király a rendek összehívásával maga idézte fejére a végítéletet. A rendi utasítások ürügyén képtelen izgatás folyik.

ROSENBERG. Ezek talán túl sötét képek.

CSÁSZÁR. Nem, a grófnak jó szeme van... S én ezt már tizenhét éve megjósoltam, amikor még mint Falkenstein gróf néztem szét Párizsban... Azok az emberek, a királynő s környezete elvesztették az eszüket... S most ugyanezt látom itt... *(Rosenberg mozdulatára.)* Tudom, tudom - a mi arisztokrata asszonyaink erényesek s halálra untatják a gyóntatójukat. De ugyanazok a jogosulatlan igények - a többség érdekét figyelembe nem vevő duzzogások...

ELEONORA *(az utolsó szavak alatt halkan belép. A császár Rosenberg arcáról veszi észre, hogy heves szavainak tanúja van.)*

ELEONORA *(arcán bosszúsággal s ugyanekkor túlzott alázatossággal).* Nem zavarom a beszélgetőket... A hölgyek meg vannak már sértve, hogy felséged ily soká megfosztja jelenlététől őket.

CSÁSZÁR. Igen, belemelegedtünk egy kicsit a gróffal... Rég nem láttuk egymást - s a férfiszervenvedély, a politika... *(Tüntető kedvességében, a megjátszott világfiasságon túl a szív némi reménykedésével.)*

ELEONORA. A hercegnőket is rég látta felséged.

CSÁSZÁR. De láttam, és boldog vagyok... Sajnos, testem s még inkább a világ állapota olyan, hogy az én gondolataim vagy inkább gondjaim meg az ő gondjaik közt nehezebb a kapcsolatot megtalálnom... *(A második tétel után a zenekar belekezd a gyors tételbe is, de nyilván valakinek a figyelmeztetésére elhallgat. Észrevéve, hogy Rosenberg a fogadó ajtaja felé húzódik.)* Tehát, amint kértem, kedves Rosenberg gróf... Mondja meg Clary hercegnőnek, hogy köszönöm emlékeztetésében azt a foltot, amelyről a gordonka beszél...

ELEONORA. De mért üzeni ezt felséged? Itt akarja hagyni a társaságot? A hercegnők sose bocsátanak meg nekem...

CSÁSZÁR. S a hercegnő önmagának?

ELEONORA *(hallgat, arca közben dacossá válik)*. Felséged ismer engem. Az udvar csak illemre nevelt - nem képmutatásra.

CSÁSZÁR. Épp ezért helytelen olyasmire vállalkoznia, amit nem a szíve diktál. A hercegnők különben is rosszul ismernek engem, ha azt hiszik, hogy itt valami engesztelnivaló történt... Még nem vagyok olyan beteg, hogy a véleménynyilvánítási szabadság helyett, amelyet nemcsak itt, de a trónon is megszoktam, a tettetett kímélet alamizsnájára szorulnék...

ELEONORA. Ha egyszer a szívével gondolkodik, felséged is beláthatja, hogy énnekem jogos sérelmeim vannak.

CSÁSZÁR. Hogyne - itt mindenkinek vannak jogos sérelmei... csak nekem nem szabad sérelmemnek lenni, meg persze a parasztnak, aki ezt az egész eldorádót tartja, s aki a maguk eldorádóját is meg akarom valahogy menteni. Persze úgy, mint a Prátert, s az Augartent, az én privát paradicsomomat. Hogy megnyitom a nagyközönségnek is.

ELEONORA. Ez politika, felség - ezzel én most nem tudok foglalkozni.

CSÁSZÁR. Dehogynem, hercegnő. Csak a gyóntatója szemén át. Mással se foglalkoznak, csak politikával... Az egész nemesség mást sem tesz, csak politizál. Ahelyett, hogy úgy mint én, - az államot szolgálná... A csatateren és a hivatalokban is azt nézik: okos dolog-e a rendeleteimet végrehajtani. Mert jaj - a császár el akarja pusztítani az előjogainkat...

ELEONORA. Felség mindig csak a nemességben keresi a bajt... Szegény uram...

CSÁSZÁR. A nemesség nem látja, hogy mint az állam minden polgárának, neki is én védem okosabban az érdekeit.

ELEONORA *(harapós gúnnyal)*. Nehéz valakinek az érdekeit a kedve ellenére védeni.

CSÁSZÁR. Nem is tudja, milyen bölcsességet mondott, hercegnő... Nehéz... De nekem ezt kell tennem. S ezt fogom tenni - akár tetszik önöknek, akár nem... *(Szelídebben.)* Értse meg, hercegnő, én az osztrák nemesség körében nőttem föl, amely nemcsak egy kevert népű birodalom, de amióta a francia elzüllött, bizonyos fokig Európa nemességének is a színe-java... Én szerettem az önök muzsikálásait. S bár tudom, elég közepes zongoristának tartanak, élveztem ezt az édességet, a maguk társaságában is... Amikor még nem voltak, mint a méhraj, megkavarva... Láttam, hogy veszi át a bécsi polgárság a nemesség sok jó szokását. A jómodor hogy forr össze bennük az iparúzők szorgalmával és kedélyességével... S azt akartam, hogy a maguk kis tündérszigitének a varázsa fokról fokra az egész népre kiterjedjen... De ahhoz az

kell, hogy fokról fokra a jogaikat is megosszák velük. Jobbágytartókból az ország legműveltebb, példát adó tisztviselőivé legyenek. Én nem eltörteni akarom a nemességet; én mindenkit nemessé akarok tenni.

ELEONORA. De az lehetetlen, felség...

CSÁSZÁR. Nem - nem lehetetlen...

ELEONORA. Felségednek éreznie kell, hogy a természettel száll szembe... Ez a szánalmat érdemlő mindabban, amit csinál.

CSÁSZÁR. Várjon, hercegnő, a szánalommal. Én még nem adtam föl e harcot... Azt mondja: lehetetlen... én meg azt mondom: vagy-vagy... Vagy úgy alakul át a birodalom - ahogy az én reformjaim kívánják, vagy úgy, ahogy a Rousseau-juktól megkótyagosodott francia fiskálisok elképzelik... Mercy gróf elküldött nekem néhányat a rendi utasításokból, amiket Franciaországban a polgári követeknek adtak. Meg ami röpirat ebből az alkalomból a derék magánfilozófusok elképzeléseiként megjelent... S akkor a hercegnő is tapasztalni fogja, hogy nagyobb ok is van a világ elleni duzzogásra, mint hogy én ülök a trónon...

ELEONORA. Ausztriában az ilyesmi lehetetlen, felség.

CSÁSZÁR. Lehetetlen, lehetetlen... Mért lehetetlen. Mert az úristen a mindenség lehetőségeinek határkövét a Lichtenstein Károly vagy Kinsky Ulrich gróf fejében tette le... Az a lehetetlen, hogy akiknek megértésből vagy hálából... vagy legalább becsületből szolgálniuk kéne, szembeszállnak velem. S nem engedik, hogy az államot, amely oly sok meg nem érdemelt jóban részesítette őket - megmentsem a fiaimnak.

ELEONORA. Mindketten izgatottak vagyunk, felség.

CSÁSZÁR. Igen... S kérem, bocsássa meg, hogy szokásom ellenére ilyen soká s nem a szokott tréfálkozó modoromban vitatkoztam a hercegnővel... Ez is azt mutatja, hogy állapotom és feladataim száműznek a női társaságból... Még az önkéből is. *(Meghajol, s el. Ferencné, Kinskyné, Lascy majd a többiek is átjönnek a fogadóteremből.)*

FERENCNÉ. Az isten szerelmére, mi volt az a kiabálás?

KINSKYNÉ. Elment?

ELEONORA. Amit mondtam nektek... Jó, hogy az isten gátat vet az erejének... Elpusztítana bennünket.

(Függöny)

MÁSODIK FELVONÁS

(A laxenburgi kastély kertje. Akkor még inkább francia stílusban. A szín előterében utacska, amely balról, a kastély felől jobbra a tóhoz vezet. Jobbról kissé a háttérből egy másik utacska torkoll bele, amely a kastély majorságához visz - a fák közül itt-ott elővillan az emelete, A két út találkozásánál kis térség, azon nagy, magányos vadgesztenyefa. Balra gyepp, amelyet hátrafelé fák zárnak le. A gesztenyefa alatt azoknak a hevenyészett padoknak egyike, amelyeket a beteg császár számára tákolttak oda, hogy sétáin megpihenhessen. A pad előtt tábori asztal - körülötte székek. Mindkét asztalon tintatartó, lúdtollak, íráskötegek. Jobbra egy különálló tönk. A császár a padon ül; mellette oldalt az egyik titkár. A tisztáson levő asztalnál három másik titkár dolgozik. A tönkön a titkosrendőrség tisztviselője. A császár a mellette levő titkárnak diktál. Szép júliusi délelőtt.)

CSÁSZÁR *(a titkárnak).* „...húgom, a királyné állapota a legjogosabb és legélénkebb nyugtalanságomra szolgál... A bekövetkezett események, az esztelenség, amely felidézte őket... a kormány viselkedése, a...”

SPIELMANN TANÁCSOS *(a kastély felől).*

CSÁSZÁR *(félbeszakítja a diktálást).* Á, kedves Spielmann, kinézett a mi szép Laxenburgunkba. Gondolom, nemcsak a levegőt szívni... Amint látja: itt dolgozom a titkáraimmal... Foglaljon helyet... Csak egy levelet diktálok le a párizsi követünknek... Aztán majd az ön követségét is meghallgatom. Az öreg herceg jól van?

SPIELMANN. Hatalmas szervezet! De most nagyon aggódik, hogy felséged túldolgozza magát.

CSÁSZÁR. A dolgomat, sajnos, nem az egészségem, hanem az állam ügyei szabják meg. De már jobban vagyok. Sajnos, nem faragtak abból a fából, amiből Kaunitz herceget. *(Titkár felé.)* Nos tehát...

TITKÁR. A kormány viselkedése...

CSÁSZÁR *(diktál).* „...az egész francia nemzet őrjöngése... a módszerek, melyekkel a nemzet fejét, a királyt az egész világ szemében megalázzák - elképzelhetetlenek lesznek száz év múlva.” *(Spielmannhoz.)* Szép kis dolgok... Tudja mit ír Mercy, hogy június 23 és 27 közt az országot egyszerre fenyegette az éhség, a csőd és a polgárháború?... „A vidéki zavargások s a belőle következő bajok ijesztő példa a szomszédok - főként az én belga tartományaim számára, amelyeknek lakói évtizedek óta üzik azt a mesterséget, hogy a franciák majmai legyenek.” *(A másik asztal felé fordul, a belga ügyek titkárához.)* Az utasítás Trautmansdorf helytartónak elkészült?

BELGA TITKÁR. Igen, felség...

CSÁSZÁR *(Spielmannhoz).* A június 17. ediktumunknak egyelőre nincs semmi visszhangja... Kénytelenek belenyugodni, hogy középkori alkotmányuk ellenére, amelyben minden haladás elől elzárkóznak, megint azzá a gazdag kereskedő nemzetté tegyük őket, amilyenek valaha voltak... Az öreg Kaunitz, tudom - ezért is elégedetlenkedik. Nem tudja megbocsátani, hogy két éve - Oroszországból jövet - az engedékenységre intő levelét - bevallom, helytelen volt - összetéptem... Az események akkor engem igazoltak. A brabanti hazafiság, amelyet az érsek s a többi megnyírbált jövedelmű pap szított - megnyugodott... S most is így kell lenni... *(Köhög.)* Nem engedhetem meg a tisztelt rendeknek, hogy középkori gúzsokba kössék Európa

legvirágzóbb földjét... Tudja, hány hajót találtam én Antwerpenben, ahol valaha ezer hajó horgonyzott? Húsz vitorlást. S Gent városának, amely hadseregeket állított ki, tudja, mennyi lakója van? - Mint egy nagyobb magyarországi falunak, Debrecennek például. Énnkem az ilyen jogokkal s szabadságokkal szemben nincs jogom és szabadságom engedékenynek lenni... *(A rendőrtisztviselőhöz.)* Mit csinál a mi van Noot barátunk? *(Spielmannhoz.)* Ez a kis fiskális a mi papi patrióta pártunk londoni követe...

RENDŐRTISZTVISELŐ. Már átment Hollandiába...

CSÁSZÁR. S onnét nyilván öreg barátunkhoz - a porosz királyhoz... *(Diktál.)* „Nagyon kíváncsi vagyok, hogy ütik össze a franciák az ő új alkotmányukat.” *(Spielmannhoz.)* Alkotmány, alkotmány... Meg vannak bolondulva az emberek attól az alkotmány szótól... A magyar nemesek, akik az adózástól való féltükben magyar ruhában kezdenek járni, azok is azt hiszik, hogy az alkotmányt védik. A deres, az adó-nem-fizetés, az is alkotmány... S ha Franciaországban a felizgatott tömeg mézszárlásba kezd, az is alkotmányvédelem lesz... Csak én, aki életem minden óráját arra szentelem, hogy népeimet a józan ész és a civilizáció előnyeiben részesítem: én vagyok despota...

SPIELMANN. Az angolok adtak némi varázst a szónak.

CSÁSZÁR. Igen, mert az angoloknak van annyi eszük, hogy úgy demokraták, hogy az arisztokráciájukkal kormányoztatják magukat... De az én elmaradt, tarkanyelvű országaimban... Na - de sosem leszünk készen ezzel a levéllel. *(Diktál.)* „A királynőnek azt ajánlom, ajándékozza meg bizalmával a visszavett minisztert. Mr. Necker igen ügyes lesz, ha az udvar és a miniszterek abszolút hatalmát csökkentve, több pénzt szed ki az emberekből, s a többséget kielégíti valamennyire.” *(Spielmannhoz.)* Tudja, hogy elvette az isten azoknak az embereknek az eszét... Artois gróf, a király fivére, miután elcsapatta, még le is akarta tartóztatni Neckert... Az egyetlen embert, aki meg tudja menteni őket, aki a nép s filozófusok körében is népszerű, *(Diktál.)* „Isten vele, grófom, mellékelek egy levelet Maria Antoinette királynénak...” *(Spielmannhoz.)* Szegény nővérem, tudja, mivel vádolták, az ottani röpiratírók? Hogy egymillió frankot csempészett ki nekem. S hogy én hadat gyűjtök a forradalom eltaposására... *(Köhög.)* Örülnek, ha a magam török háborújából kihúzhatnám a bennszorult lábamat... Mindjárt kész vagyok... *(Diktál.)* „Az egészségi állapotom sokkal jobb, tizennyolc napja nincs se lázam, se vesefájásom... Erőben gyarapodok, de a köhögés, soványság fennáll.” *(Spielmannhoz.)* Ez az egészségügyi jelentés persze külügyi használatra készült. De ahhoz, ahogy áprilisban voltam, amikor az utolsó kenetet fölvettem... Csak ez a köhögés teszi rendkívül nehezzé a diktálást... Nem tud valami más módot, mint a beszéd, amivel a titkáraim tollukra vehetnék a gondolataimat?...

SPIELMANN. Talán Mesmer - a magnetizmusával...

CSÁSZÁR *(köhögve, a másik asztalnál ülő titkárhoz).* Kérem, fejezze be a szokott módon. *(A titkár szedi a tollát, kalamárisát, és átmegy a másik asztalhoz.)*

HÁBORÚS ÜGYEK TITKÁRA *(két levelet hoz).* A Cobenzl-levél, a béketárgyalások ügyében... *(József átfutja, aláírja.)* Ez meg öfenségehez, Ferenc főherceghez, a táborba. *(Ezt elolvasás nélkül írja alá. A titkár visszamegy a másik asztalhoz; a belga titkár tovább dolgozik, a másik kettő diszkrét beszélgetést tett.)*

CSÁSZÁR *(Spielmannhoz).* Nos, kedves Spielmann - üljön hát ide... S közölje - milyen tanácsot, vagy helytelenítést hoz az államminiszter úrtól? Még szerencse, hogy amíg így lötyög a csontom a frakkban, személyes látogatására nem számíthatok. A herceg iszonyodik a betegektől. S így a fejmosást az ön bátoratlan kezei végzik el...

SPIELMANN. A herceg a magyarországi helyzetre óhajtja felséged figyelmét felhívni.

CSÁSZÁR. Ebben - úgy tudom - idáig egyetértettünk.

SPIELMANN. De Kaunitz herceg most úgy látja, hogy ha a nemzetet a háborúra s általában az államügyekben való fokozott részvételre akarjuk bírni, akkor meg kell adni neki a módot, hogy részt vegyen bennük.

CSÁSZÁR. Vagyis az országgyűlés, amelynek a gondolatát az államtanács egyszer már elvetette...

SPIELMANN. Ez, s általában némi engedmény a sajátságos magyar lelkületnek...

CSÁSZÁR. ...amely lelkület abban áll, hogy a jobbágynyűzást és a terheknek a gyengébbre hárítását bizonyos lovagias gondolatokkal palástolják el... A pozsonyi várat papnövekdévé alakítottam, hogy a szegény népnek műveltebb s jobblelkű gondviselői legyenek, s az ott levő ócskaságokat, köztük a koronát, amelyet a régi magyar királyok jónak láttak trónraléptükkor a fejükre tenni - más helyre kellett átvitetni... Én tehát áthozattam, ahol már sok ilyen ócska lom van, a bécsi Schatzkammerbe. A lovagias magyar lélek azt, hogy ez a holmi az ország területén kívül van, nem bírja elviselni; - azt ellenben, hogy Magyarország és Erdély nyolc millió polgára a polgárnak attól a jogától is meg legyen fosztva, hogy máshova szegődjék, s ne az ítélkezzék fölötte, aki ellen panasza van... azt kibírja a lovagias nemesi lelkület... Amikor Erdélyben jártam, egy nap vagy ezer kérvényt adtak át uraik ellen az oláh parasztok... Ezt a lovagias magyar urak nem szégyellték, s azt sem, hogy miután ezek az emberek fegyvert fogtak s vadságukban és műveletlenségükben úgy szereztek elégtételt, ahogy ők az igazságot elképzelték, a lovagias magyar urak, akik büszkéek rá, hogy Ovidiust kívülről tudják, Déván egy nap hetven szétfutott oláh parasztnak csapták le a fejét - minden törvényes ítélet nélkül.

SPIELMANN. Úgy látszik, főként a német hivatalos nyelv kérdése az, amely izgalomban tartja a jobbkat is. A magyar kancellária is nehezen tudja ezt az intézkedést védelmezni...

CSÁSZÁR. A magyar kancellária általában igen nehezen tudja az én intézkedéseimet védelmezni. A latin nyelv - a tizennyolcadik században - akadályos annak, hogy egy ország népe, amelynek számbavehető tudományos irodalma nincs, korszerű műveltségre tegyen szert. Cserélje föl a magyarral? Eltekintve attól, hogy ez a nyelv még annyira sem bizonyította be, hogy az élet igényeinek megfelel, mint a mi német nyelvünk, mindazokat a nemzetiségeket, amelyek nem magyarul beszélnek - s ezek a többség - sokkal több joggal sérti, mint a német hivatalos nyelv - amihez papjaik mégiscsak konyítanak... Tudom, mit akar mondani... Az elnémetesítés veszélye?... De ha ilyen veszély egyáltalán volna - tudniillik, hogy a törvényszékeken át néhány ezer magyar ember egy nemzetet elnémetesíthet -, nem adtam-e ellenszerül épp én a sajtószabadságot a kezükbe... Mikor jelent meg Árpád vezér óta annyi magyar könyv, mint az én időmben? Hogy milyenek, arról nem beszélek, bizonyosan olyasfélék lesznek, mint a krajcáros szerzők, akiket a mi Wuchererünk nyomtat ki... De írhatnak, művelhetik a nyelvüket, ahogy kifejezni szokás... Én nem tagadom, okosabbnak tartanám, az ő érdekükben, ha egy nagy világnyelvre térnének át... De hát amióta a mi német filozófusaink elkezdtek, hogy nekik nem kell a francia, ám legyen - csináljanak akár Montenegro hegyei közt is nemzeti irodalmat, én nem veszem el tőle a kedvüket. - No, de térjünk vissza a hercegre.

SPIELMANN. A hercegnek az a véleménye, hogy a magyar ügyből kezd belga ügy lenni...

CSÁSZÁR. S a belga ügy szerint - az én brutális intézkedéseim folytán - igen rossz stádiumban van...

SPIELMANN. A magyar urak és a porosz király közti kapcsolatok...

CSÁSZÁR *(a rendőrtisztviselőhöz)*. Mondja el a tanácsos úrnak, mit tudott meg a mi titkos agensünk arról a Pásztoryról? Aki a magyar koronát, amelyet én nem óhajtottam a fejemre tenni, elment s Frigyes Vilmosnak ajánlotta föl.

RENDŐRTISZTVISELŐ. A weimari herceg, akihez utasították, kitért a megtiszteltetés elől s békeközvetítőként ajánlkozott - Poroszország és Ausztria között.

CSÁSZÁR. Sokkal okosabb ember, semhogy e megtiszteltetésre, hogy magyar király legyen, igényt tartott volna. De abban igazat adok a hercegnek, hogy egy poroszoktól bujtogatott Magyarország, az ő rebellis hagyományával -, most, amikor porosz-lengyel háború fenyeget bennünket, nem a legkívánatosabb hátvéd a Szávánál álló seregünk hátában. De erről még beszélünk négy szemközt is... Menjen fel, kedves Spielmann a kastélyba s nyitasson szobát magának. Délután ismét hívatni fogom.

SPIELMANN. Igenis, felség... *(Meghajol, s el.)*

CSÁSZÁR. *(a rendőrtanácsoshoz)*. Üljön közelebb, rendőrtanácsos úr. *(Odaülteti maga mellé a padra. A titkárokra néz, akik tapintatosan odébb húzódnak.)* Az a tönk túlságosan spártai ülémódra kényszeríti, amitől a császári ház tisztviselői, sajnos, elszoktak már... Nos, van a közölteken kívül még valami jelenteni valója?

RENDŐRTISZTVISELŐ. A szabadkőműves páholyban megvitatták az általános adókötelezettség kérdését, Sonnenfels úr mellette, Dietrichstein ellene beszélt.

CSÁSZÁR. Ah, nem ezekre a bagatell dolgokra vagyok kíváncsi... Vélekedjenek, ahogy jólesik - én megcsinálom... A szabadkőműveseink az ő hókuszpókuszaikkal... A toscanai nagyherceg körül levő agenseink mit jelentenek?

RENDŐRTISZTVISELŐ. Ófensége nagyon óvatos politikai nyilatkozatok dolgában.

CSÁSZÁR. Igen, tudom, öcsém és trónom örököse fél a despotától... A rendőrség agensei biztos olyan rikítón viselik megbízatásukat, hogy az okos olaszok krétával írják a hátukra a bécsi spiont... Bocsánat, nem akarom megsérteni a foglalkozását. Egy kormány érzékszerveinek tökéletesen kell működniük, s önök az a bizonyos láthatatlan érzék, amelyről a metafizikusok beszélnek, Mit tud Lipót nagyherceg a belga helytartó, s a húgom levelezéséről?

RENDŐRTISZTVISELŐ *(kiveszi a tárcáját)*. Itt vannak a másolatok. De csupa jelentéktelen, családi természetű kérdés...

CSÁSZÁR. Igen, a nagyhercegnek elég nagy családja van - megtölt egy levelet.

RENDŐRTISZTVISELŐ. Aggodalom felséged egészségéért.

CSÁSZÁR. S még inkább gyanakvásom miatt. Holott meg fogja tanulni ő is, hogy a gyanakvás az uralkodó első kötelessége. Még ha olyan jó testvér is, mint én. Nem engedhetem, hogy amíg én vagyok felelős a törtétekért, rokon aggodalomból keresztezzék a számításaimat. A toscanai agens gondolt arra, hogy citromlével is lehet írni? Az öcsém elég rég van lenni Olaszországban, hogy ezekben a rafinériákban járatos legyen.

RENDŐRTISZTVISELŐ. Erről nincs tudomásom, felség...

CSÁSZÁR. Még a rendőröket is nekem kell tanítanom - nem elég a tábornokok, pénzügyi tisztviselők, püspökök, tanfelügyelők... Húgom és férje, a helytartók - amennyire parancsaim lehetővé teszik - az enyémmel ellentétes politikát folytatnak. Mért, kinek az ösztönzésére? S önök nem tudnak semmit...

RENDŐRTISZTVISELŐ. Ófenségéék maguk is... *(Elakad.)*

CSÁSZÁR. Azt gondolja - nekik is van judiciumuk. Igen - ítélőképessége mindenkinek van... Az a legolcsóbb és legbővebb jószág tartományaimban... Éppen csak kötelességtudás van kevesekben.

JÓZSEF SZEMÉLYI KOMORNYIKJA *(a majorság felől).* Felség - a villásreggeli...

CSÁSZÁR. Itt, a majorságban? A titkár uraknak is?... Na, ez derék... Remélem, valami jót készítettek a fiatal uraknak - hajnali öt óra óta dolgoztatom őket... *(A titkárokhoz.)* Uraim - ha úgy gondolják - menjünk át oda, ahol a gyomrunk révén: önök a fejedelmek, és én az én kecsketejemmel még titkár se vagyok... *(A rendőrtisztviselő felé.)* Köszönöm, rendőrtanácsos úr... Biztos siet vissza Bécsbe... Ha csak megbízása nincs a császártól, hogy titkárait reggelizés közben megfigyelje. *(Inasa karját elhárítva, a titkárokkal el a majorság felé.)*

(A kastély felől Eleonora, Ferencné, Clary hercegné, Rosenberg lassan, sétálva jönnek. Eleonora gyászban.)

ROSENBERG. Igazán kedves, hogy átjöttek a mi elhagyott Laxenburgunkba...

FERENCNÉ. Clary hercegné ötlete volt... Mi már két hete itt vagyunk a sógornőmmel egy bérelt kertiházban... Eleonorának most kedvére van ez a meghitt, egyszerű élet... Úgy élünk, mint két özvegy polgárasszony... A mi Lascynk jön át néha Waldeggből, a botanikus kertjéből.

CLARYNÉ. De én nem hagyom ám, hogy egészen ráadják a bibliai életre magukat. Én is özvegy vagyok - de mondhatom, alig veszem észre... Itt vagyunk - mondom - Laxenburg mellett. Az lehetetlen, hogy meg ne nézzük a császárt. Ha még szenteskedőbbek akarunk lenni, mint voltunk, kezdjük rajta az irgalmat, a kereszténységet...

ROSENBERG. Rászorul, és megérdemli, hercegnő...

ELEONORA. Ah, nekem elég volt... akkor áprilisban... a vérhányása után... Amikor az egész udvar felvonult a szentséggel az udvari kápolnából... az utolsó kenetre. Én csak egy pillantást vetettem rá, s visszahúztam a lányomat... Boldogult uram jutott az eszembe... „Ő is elmegy oda - mondtam neki -, ahova szegény apádat a kínzásaival átgötyörte.”

FERENCNÉ. De Lóri, mit ígértél?

ROSENBERG. Akkor csakugyan azt hittük, hogy meghal... De az a tudat, hogy a birodalomnak szüksége van rá...

ELEONORA. Hogy csak ő tud mindent rendbehozni, megmenteni... Ez volt szegénynek mindig a rögeszméje...

CLARYNÉ. Ez a szép benne... Tehetségesebb uralkodók élhettek a földön, kötelességtudóbbak aligha.

ELEONORA. És szerencsétlenebb kezűek sem... *(Rosenberghez.)* S csakugyan jobban van?

ROSENBERG. Nehéz megmondani, mennyi a javulás, mennyi az akaraterő... Már nyeregben is ült néhányszor...

CLARYNÉ. Inkább, hogy lovon lássák, mint hogy örömet találna benne... *(Rámutat a padra.)* Ez a pad itt volt régen is?

ROSENBERG. Nem, ezt neki rakták ide... A sétaútjára mindenfelé barkácsoltak egy padot - hogy legyen hol leülnie.

CLARYNÉ. Azért mondom: a harmadik pad, amelyik nincs ott a fejemben...

ROSENBERG. Így emlékezetében tartja hercegnő a kedves Laxenburgot?

CLARYNÉ. Igen - én szerettem itt... Azok a szép napok a császárnő idejében... S az övében, a császáréban is. Bizonyára gondol rá...

FERENCNÉ. S az asztal ott a fűben? Azt is neki hozták ki?

ROSENBERG. Bizonyára itt dolgozott a titkáiraival. Már reggel ötkor munkánál ül.

FERENCNÉ. Mit nem mond gróf - ilyen betegen?

ELEONORA. A sztoicizmus! Ez az, amiből egy mázsa sosem pótol egy font vallásosságot. *(Nevetés hallatszik.)*

ROSENBERG *(suttogóra fogja).* Úgy látszik, itt vannak a majorságban... Munka után itt szokott villásreggelizni - a titkáiraival... *(Kissé bemegy a majorság felé vivő útra.)*

ELEONORA *(Clarynéhez).* Én már épp huszonhárom éve nem szeretem ezt a Laxenburgot... Mindig untam itt magam, s visszavágytam a mi Eisgrubenünkbe.

CLARYNÉ. Ah hálátlan vagy az ifjúságunkhoz. Milyen kellemes, otthonias volt itt az élet... Az ember úgy élt, ahogy jólesett neki... Három órákor a Gastenhausba gyűltünk össze - az asztalnál mindenki oda ült, ahova jólesett... Most negyedéve... mi is van most... 1786-ban is milyen kedvesen voltunk. Ha esett az eső, lottót játszottunk... Este a színház. Emlékszel a Molnár lányára?

ELEONORA. Igen - Thun grófnő egyre azt mondta mellettem: Ah, charmant! Ah, délicieux! Én meg azt éreztem, hogy szellem, érzés, képzelet, tiltott áru Laxenburgban.

ROSENBERG *(visszajön).* Úgy látom, csakugyan a császár van itt.

ELEONORA. Akkor gyerünk, ne zavarjuk.

ROSENBERG. Reggelizik a fiatalokkal - azok virslit, vagy kolbászt esznek mustárral -, ő kecsketejet iszik.

ELEONORA. A szegény ember... S nincs itt kinn egy asszony, aki egy kicsit utánanézne, mi kell a szegény betegnek... Ezek a férfiak...

ROSENBERG. Chanclos grófné - az Erzsébet hercegasszony udvarhölgye - igen erélyesen viszi a kormányt... Magát a császárt is megdorgálja, ha nem tartja be a doktor rendelését.

ELEONORA *(több érdeklődéssel).* Eszerint a főhercegasszony állandóan itt van?

ROSENBERG. Igen - úgy élnek, mint atya meg leánya... Ebéd után néha még muzsikálásra is sor kerül...

FERENCNÉ. Igaz lenne, amit a városban mondanak, hogy az ifjú főherceg jól használta ki a fegyverszünetet és az itthonlétet.

ROSENBERG. Az én agglegény-szemem még nem vesz észre semmit... De a grófné és a császár nagyon vigyáznak, hogy rosszul ne lépjen.

CLARYNÉ *(aki előrement, a tó felé).* Nem jöttök? Én már kíváncsi vagyok a hattyúimra... *(Mind a négyen el a tó felé... Egy percnyi csönd; - közben nevetés a major felől. József jön a majorból, mögötte Krack, a személyi komornyik, hóna alatt egy irattartó tok, s kezében - kissé úgy, hogy a háta mögé dugja - egy párna.)*

CSÁSZÁR *(lassan jön, s a padra telepszik, vissza-visszaszól a komornyikjának).* Csak egyenek-igyanak a fiatalok... Megdolgoztak... Sör van elég idelenn?

KOMORNYIK. Van, felség, behűtöttem.

CSÁSZÁR. Nálatok, otthon Csehországban tartotok kecskét a hegyeitek közt?

KOMORNYIK. A szegényebbje, felség - akinek túl nagy gazdagság egy tehén.

CSÁSZÁR. S mit tudsz - tovább élnek azok, akik kecskét tartanak?

KOMORNYIK. Nem hiszem, felség, minthogy többet éheznek.

CSÁSZÁR. Vagy, hogy kevesebbet köhögnének?...

KOMORNYIK. Az igazat megvallva, nem figyeltem meg...

CSÁSZÁR. S most ezek az orvosok - akiknek sosem volt kecskéjük, s meg sem innák a tejét, mert szaga van - azt sütötték ki, hogy a tüdőbetegeknek kecsketejet kell inniuk.

KOMORNYIK. Biztos megvan rá az okuk.

CSÁSZÁR. A gidák őszierintük olyasvalamit kapnak az anyjuk vörös tőgyiből - amitől a római császár, magyar és cseh király vagy tíz évvel tovább viheti alattvalói bosszúságára, az ő belga és török ügyeit...

KOMORNYIK. Kell benne lenni valaminek...

CSÁSZÁR. Én éppúgy nem hiszem, mint te... De mint ötven millió emberért felelős uralkodónak, mindent meg kell tennem, amit a mai - igen bizonytalan - orvostudomány testem, erőm fenntartására javasolni tud.

KOMORNYIK. A pihenést kivéve... *(Ijedten szájára üt kezével.)*

CSÁSZÁR. Kivéve a személyemhez kötött ügyek elhanyagolását. *(Az inas kezére néz.)* Minek hozod azt a párnát?

KOMORNYIK. Ha már felséged nem hajlandó csak ezeken a rossz padokon ülni... A hátának... *(Oda akarja tenni a leülő József mögé.)*

CSÁSZÁR. Vidd azt a pólyát... Laxenburgban mindig járnak vendégek. Bevinnék Bécsbe a hírt... Ah, a szegény József, már csak libatoll közt tud ülni... Táncolhatunk a feje búbján... *(Segur gróf a kastély felől.)*

SEGUR *(ösztvér francia, akin az elegancia némi garabonciássággal elegyül. Bizonytalanul nézelődve jön, mint aki rég nem járt itt s nem találja, amit keres. Amikor Józsefet meglátja). Bocsánat, uram, nem tudja, merre van a császár? A kastélyban azt mondták, itt dolgozik valahol a titkárával...*

CSÁSZÁR. Mit óhajt Segur gróf a császártól?

SEGUR *(nevét hallva megzavarodik).*

CSÁSZÁR. Meg sem ismer... utoljára a tatár pusztában sétálgattunk - holdfénynél, karonfogva...

SEGUR *(teljesen megzavarodva).* Ah - fel... Falkenstein gróf!

CSÁSZÁR *(nevet).* Furcsa ember ön. Amikor a cárnő vendége voltam, mindig Sire-nek szólított; most meg, amikor sajnos császár vagyok, az akkori álnevemen, Falkenstein grófnak...

SEGUR. Bocsánat, megváltozott egy kicsit azóta a gró... felség... Akkor egy kicsit teltebb volt az arca.

CSÁSZÁR. Mint a legtöbb csontváznak is. Na, üljön azért csak ide mellém... Egy kicsit vidámabb idők voltak azok. Pedig hát akkor kotyvasztottuk a bajt. Ezt a török háborút... amit nem tudok befejezni... Milyen kár, hogy ön Franciaország pétervári s nem konstantinápolyi

követe. Az ön kartársa, az a Choiseul - teljesen tehetetlennek bizonyult mint békeközvetítő... A poroszok s angolok mindenütt megmattolták...

SEGUR. S most... a történetek után, félek még inkább, felség.

CSÁSZÁR. Ah - persze... a szerencsétlen francia események... Ön hazatart Franciaországba?

SEGUR. Ez volt a szándékom... De az utolsó hírek gondolkozóba ejtenek... Épp ezért is jöttem, hogy felséged felfogását megismerjem.

CSÁSZÁR. Nagyon helyes, hogy azonnal kijött. Lesz megbízásom. Az én felfogásom az, hogy ezek az emberek - a király és környezete - elvesztették az eszüket. A májusi esőből - amelyet vetni véltek - vihar kelt ki. Mercy gróf azt írja, hogy június huszonhárom és huszonhetedike közt az ország a polgárháború szélén állt.

SEGUR. Huszonharmadika és huszonhetedike közt! Felség nem értesült még a júliusi eseményekről?

CSÁSZÁR. Az utolsó futár négy napja jött Párizsból...

SEGUR. S a Bastille... Ismeri felség a Bastille-t?

CSÁSZÁR. Ki nem ismeri - a jó öreg Bastille-t. Aki csak egy hetet töltött is Párizsban... A francia miniszterek és kegyencek végső gyógyszerét az olyan emberek ellen, akik nálam szabadon írják a broszúráikat. *(Megdöbbenve.)* Csak nem csukták oda Neckert? Artois grófnak volt egy ilyen örült gondolata...

SEGUR. Már nem csukhatják oda, felség. A Bastille nincs többé... A párizsi nép megostromolta s lerombolta.

CSÁSZÁR. Hol álmodta ön ezt?

SEGUR. A Rotschild-bankház fejétől hallottam...

CSÁSZÁR. Ah, ezek a bankárok, ezek mindent előbb tudnak. Az üzleti árfolyam gyorsabb lovat ad a hírek alá, mint a hivatalnoki kötelesség. S a katonaság?

SEGUR. Állítólag tétlenül nézte a dolgot. A hírek szerint Lafayette a helyzet ura...

CSÁSZÁR. Az, aki az amerikai polgárháborúban részt vett? Ez szörnyű. *(A komornyikhoz, aki hátrahúzódva dolgozott.)* Menj, s mondd meg a titkár uraknak, mehetnek a szobáikba, délig már nem dolgozunk.

(Komornyik el.)

CSÁSZÁR *(halkan, szorongva).* S a húgom, a királyné... Tudja, mennyire gyűlölik miattam is...

SEGUR. Részletesebb híreim nincsenek. A város állítólag megint nyugodt. A király valami engedményt tett.

CSÁSZÁR. Húsz éve mondom, hogy elvesztették azok az emberek a fejüket... Egy kis ész a király s egy kis áldozatkészség a nemesség részéről... okos pénzügyi reformok. De mindez hiányzott. Nem mondhatok mást, mint hogy megérdemelték. S mégis a húgom. S az a gyönyörű ország! *(A három hölgy és Rosenberg a tő felől.)*

FERENCNÉ *(ábrándozva).* Szóval a hattyúk megvannak még?

CLARYNÉ. Sajnos, azok sem a mi hattyúink már.

FERENCNÉ. Mért, a hattyúk, azt mondják, nagyon soká élnek... *(Rosenberghez.)* De hova lettek a gondolák?

ROSENBERG. Benn lesznek a szigeten, a csónakházban.

FERENCNÉ. Emlékeztek a tűzijátéokra a tó fölött - a szigetről eresztették föl...

CLARYNÉ. A csillag-ernyő egyszerre nyílt ki az égen és a tóban... A boldogult császárné is... *(Ferencné megrántja a ruhaujját.)* Ah, Felség...

CSÁSZÁR *(egy ideig némán ül, előbbi felindulását gyűri le a házigazda kedvessége mögé).* Ferencné, Clary... *(Meglátja az utolsónak jövő gyászoló Eleonórát.)* Leonora... Lichtenstein hercegnő... Meglátogatták az öreg Laxenburgot? *(Fölkel, a padra mutat. Rosenbergnek int, hogy széket hozzon.)*

FERENCNÉ. Badenben töltjük a forró időt... S örömmel hallottuk, hogy felséged megint jobban van...

CLARYNÉ. Azt gondoltuk, bennünket is elvisel tán egy-két percre - amíg a jó hírek igazságáról meggyőződünk.

CSÁSZÁR *(Eleonórára pillant).* Nagyon kedves... és Kaunitz grófné?

ELEONORA. A birtokán van...

FERENCNÉ. De felséged összehasonlíthatatlanul jobban van, mint áprilisban...

CSÁSZÁR *(nevet).* Amikor az utolsó kenetet fölvettem... Na igen, a kecsketej... Az orvos azt rendelt. De lehet hogy nemcsak a kecsketejben, hanem az emberi lélekben is van valami varázserő, titkos tartalék, amit csak az húzhat elő, akinek élnie kell... Még ha sokaknak más is a véleményük...

CLARYNÉ. Igen, biztosan. *(Hosszú hallgatás.)*

CSÁSZÁR. Megbocsátanak a hercegnők. *(Segur grófra mutat.)* Olyan hírt kaptam, amely a tudóm állapotán túl is megbénítja bennem a társalgót...

FERENCNÉ *(föláll).* Nem - nem is zavarjuk felségedet...

CLARYNÉ. Boldogok vagyunk, hogy láttuk egy pillanatra. Csak Erzsébet hercegasszonynál tesszük még tiszteletünket.

CSÁSZÁR. Nem, okvetlenül itt kell maradniuk ebédre... A főhercegnő olyan elhagyatott mellettem. De mindenáron itt akar lenni s vigyázni rám. S önöket annyira szereti - főleg önt, Eleonora...

FERENCNÉ *(szólal meg Eleonora helyett),* Ha felségednek ezzel örömet szerezhetünk... *(Újabb hosszú csönd, a hercegnők sem tovább ülni sem akarnak, sem indulni nem mernek.)*

CSÁSZÁR *(miután hosszasan nézte Eleonórát).* Emlékszik még a hercegnő az utolsó beszélgetésünkre? Ferencnénél - mialatt a muzsikások a másik szobában, ha jól emlékszem - egy gordonkaversenyt játszottak?

ELEONORA. Úgy hiszem, felség, akkor mindketten izgatottabbak voltunk a kelleténél... Az én előérzeteim - sajnos - beigazolódtak *(gyászruhájára mutat)* s felségedben is benn volt már a betegség - amelyből... *(elakad).*

FERENCNÉ. Eleonora sokszor mondta nekem, mennyire sajnálja, hogy felséged érkezése napján nem tudott uralkodni a kétségbeesésén... Felséged részvét-levele mélyen meghatotta.

CSÁSZÁR. Nem, nem azt kellene sajnálnia... Éntőlem nem Lichtenstein hercegnőnek, egy alattvalómnak sem kell bocsánatot kérni azért, hogy őszinte volt... A sajnálatraméltó az, hogy amit kimondott, azt gondolta is, s hogy nemcsak a saját, hanem az egész nemesség véleményét

mondta ki. *(Egy pillanatig habozik, de aztán érzi, hogy ezt az indulatos mondatot meg kell okolnia.)* Tudják, milyen helyzetben van ebben a pillanatban az én húgom a francia királyné, aki ifjan egykor éppen így sétált a laxenburgi fák alatt... önökkel karonfogva is?... Meglehet, hogy a párizsi csöcselék kezén... Olyan figurák kezén, aki elől magam is azt néztem, hogy kerülök egy emberrel jártabb utcára...

FERENCNÉ, CLARYNÉ *(egyszerre)*. Lehetetlen!

CSÁSZÁR. Lehetetlen!... Az én arisztokráciámnak minden lehetetlen. - Amíg csak a történelem kicsit föl nem világosítja - hogy milyen lehetőségeket tart jámbor kirakatú raktárában. *(Segur felé fordulva.)* Segur gróf, XVI. Lajos király pétervári követé, aki úton van hazafelé - föltéve, hogy van még hová hazamennie - most hozza a hírt, hogy Párizsban a Bastille-t a párizsi nép megostromolta, s még a köveit is szétdobálta... Mi akadály lehet a dolgok ilyen állapota mellett, hogy a vérszemet kapott nép Versailles-be is kilátogasson, a gyűlölt királynéhoz, akinek bűnei közt a röpiratírók szerint olyan bűnök is szerepelnek, hogy az én luxusos udvartartásomra milliókat csempész ki Franciaországból...

FERENCNÉ. Borzasztókat mond felséged...

CLARYNÉ. A szegény Maria Antoinette.

CSÁSZÁR. S ez megtörténhetik önökkel is... Ne mondják, hogy lehetetlen... Inkább vegyék elő a röpiratokat, amelyek leírják, mit műveltek Erdélyben Hora és Kloska parasztjai a földesurak asszonyaival...

ELEONORA. De felség, Európában még vannak hadseregek is... Azt sem az angol, sem a porosz király - felségedről nem is beszélve...

CSÁSZÁR. A hadseregek!... Meddig van hadsereg egy ilyen világban, ahol az ellenkezés ördöge mintha mindenkit megszállt volna. Nem a St. Antoine negyed munkásairól beszélek, sem a mi Wuchererunk krajcáros szerzőiről, hanem önökről - a nemességről -, akik vagyont, rangot, köztiszteletet kaptak ettől a Monarchiától. Az én uralkodásom nyolc éve volt az utolsó alkalom, hogy a középkorból ittmaradt élösdikből a birodalom művelt tisztikarává, a birodalom jóltevőivé alakuljanak át. Ehelyett a nemesi tisztviselők, éppúgy, mint azok a sértett brabanti papok - suttyomban mind a forradalmárt játsszák, énvelem szemben - aki oly respublikát akartam csinálni ebből az országból, amely nyugodtan nézhet szembe bármiféle forradalom követeléseivel. - Chotek gróf *(Rosenberg felé)* az ön barátja, aki nekem köszönheti egész előremenetelét, jónak látta, hogy az új adótörvény kibocsátása előtt otthagyjon engem, a beteg embert, aki a pénzügyekben egy évtizeden át rábízta magam. És mért? Mert „kellemetlenségei” lehetnek e törvény gyors bevezetése miatt, amely meg akarja szüntetni, hogy a kövér lovak nyereg nélkül viháncoljanak, a gebe pedig megrakott szekeret húzzon... És mind ilyenek. Az ujjamon számolhatom meg a hadseregekben - az államtanácsban, a közigazgatásban... *(Köhög.)* Mert félnek a feleségeik, menyek, sógornőik rosszallásától, azok meg félnek a gyóntatóiktól. *(Köhög.)* S igazuk van. Ha maguk... maga, Eleonora, akit annyira becsültem, önzetlen barátsággal, mondjuk ki, az ország első asszonyává tettem, abban lelte kedvtelését, hogy velem szemben, szívemet ismerve, egy pap külföldről jött érveit hangoztassa.

ELEONORA. De felség!

CSÁSZÁR. Amit én elég lovagias voltam az utolsó alkalomig edzetten végighallgatni. *(A köhögés annyira elfogja, hogy nem tudja folytatni. Rosenberg egy párnára ülteti; Erzsébet Chanclos grófnővel jön a kastély felől. Ferencné, amikor meglátja őket, odafut a császárt körülvevő csoportosulásból.)*

FERENCNÉ. Grófnő... fenség... nyugtassák meg a császárt.

CHANCLOS *(előresiet).* Az istenért, mi történt?

FERENCNÉ. Nem tudom... A Bastille - azt mondja -, bevették.

ERZSÉBET *(közben odaért).* Baj van?

CHANCLOS *(határozott, érdes hangon).* Dehogy is van... Fenséged menjen innen... *(Odalép Józsefhez).* Már megint fölizgatta magát felséged azzal a politikával... Na és ha bevették... Mi van azon az ócska kőhalmon bevenni való... Különben is, semmi köze hozzá...

CSÁSZÁR *(észreveszi Erzsébetet, int Chanclos grófnőnek, hogy ne beszéljen).* Erzsébet... Menjen vissza... Neki most nem szabad... *(Hogy Erzsébet mégis odalép, s gyöngéden megfogja a kezét.)* Semmi... Vitatkoztunk a hercegnőkkel. Azaz csak én vitatkoztam. Szegénykék ijedten hallgattak. Tudod, milyen vagyok, ha fölülök a vesszőparipámra, elfelejtem, aki mögöttem ül a nyeregben... *(Köhögés.)* A köhögés...

ERZSÉBET. Pedig épp egy jó hírt akartam felségeddel közölni... A futár éppen most hozta férjemuram, Ferenc levelét... S felségednek a jelentést...

CHANCLOS. Szegényke nem engedte ide... hogy ő mondja meg a jó hírt. Legyen nyugodt, azok is bevettek valamit...

CSÁSZÁR *(Erzsébetre néz).*

ERZSÉBET. A férjem azt írja, hogy a seregnél nagy az öröm. Az öreg Laudon, ahogy lement, bevette Brebir várát, s mindenki arra számít, hogyha ő veszi át a fősereg vezetését - egypár hét alatt Belgrád is elesik.

CSÁSZÁR *(átveszi a neki szóló jelentést, mohón olvassa).* Ah, az öreg Laudon... Milyen nagy dolog, ha egy seregben marad egy-két férfi. *(Rosenberghez és Segurhoz.)* Csakugyan úgy van: Laudon, akit a beteg Hadik helyett küldtem le... le sem ért, döntő győzelmet aratott a jobbszárnyon... A sereg hangulata a jelenlététől megfordult... Ah, csak ennek a háborúnak a nyűgét dobhassam le... *(Gúnyosan.)* Aztán folytathatom a versenyt a francia alkotmányozó gyűléssel. Chanclos grófnő, legyen szíves, nyitasson szobát a hercegnőknek.

FERENCNÉ. De felség, igazán csak egy délelőtti kirándulásnak szántuk.

CSÁSZÁR. Nem, itt kell maradniok egypár napot... *(Eleonorához.)* A hercegnővel is ki kell békülnünk a győzelem örömére... Rosenberg gróf, önt teszem felelőssé, hogy a hercegnőket az ebéd alatt ott találjam...

CHANCLOS. És felség?...

CSÁSZÁR. Én pihenek egyet... a gesztenyefa alatt... Nyugodtan itt hagyhat, grófnő, a legtökéletesebben fogok viselkedni... *(A társaság el a kastély felé, Erzsébet visszamarad.)*

CSÁSZÁR *(bágyadtan ül a levelek ráeső fénycsipkéje alatt, szemét is behúnyja. Egyszer csak észreveszi, hogy Erzsébet ott áll mellette).* Itt maradtál? Chanclos grófnő... Nem szabadna ilyen izgalmaknak kitenned magad... Gondold meg, hogy akit hordasz, egykor a trónon fog ülni - s ötven millió ember sorsa függhet tőle, hogy mekkora derűvel-nyugalommal vetted körül a lelke csírázását.

ERZSÉBET. Felséged azonban most ül a trónon, s most nem óvja az izgalmaktól azt, akitől ötven millió ember sorsa függ.

CSÁSZÁR. Ah, te nem értheted azt, Erzsébet, mi az, amikor egy ember úgy érzi, ő a felelős egy ország - vagy tán a világ jövőjéért... mert csak ő ismeri a következményeket, az orvosságot. S közben...

ERZSÉBET (*megfogja a kezét*). A teste nem bírja a terhet... a felelősséget...

CSÁSZÁR. Igen, mint a meghajtott ló - kirogy alóla... Egy nő...

ERZSÉBET. De igen... egy nő is érti...

CSÁSZÁR (*ránéz, könnyein át mosolyog*). Persze... a szeretet... az mindent ért... Az igazi... Nagyon kevés részem volt benne s így megismerem.

ERZSÉBET. S azt is tudom, hogy amit fenséged akar, az jó... Amikor tíz éve Württembergből - mint kislányt - idehoztak... a nagy idegen udvarba... egyszerre megéreztem, hol kell az apát keresnem... Nem a császár: a szív... S akármit beszélnek, én érzem: Józsefnek igaza van... s ezt egyszer mindenki látni fogja.

CSÁSZÁR. Igen, igen, te vagy az egyetlen ember a földön, aki ilyeneket hisz rólam. És csak hidd tovább is... ezzel a leányi szeretettel... hogy a szegény Józsefen nagy dolgok múlnak... Egy világot kell... ezzel a testtel... megmentenie - emberségessé tenni, s emberségében megtartani.

(Függöny)

HARMADIK FELVONÁS

(II. József irodahelyisége a bécsi Burgban, a Leopold-traktusban. Balra ajtó a császár dolgozószobájába, ahonnét egy lépcső visz fel a hálóba, jobbra az államtanács hivatali helyiségébe. Hátul kis ajtó, a híres Controlor-folyosóra, amelyen II. József a népi kérvényezőket szokta fogadni. A helyiség kapocs a császár lakosztálya és az állami hivatalok közt. II. József itt érintkezik azokkal a tisztviselőkkel, akik nem tartoznak bizalmasabb vagy személyes környezetéhez, ide vezeti be a Controlor-folyosóról azokat, akiknek kérését bizalmasan, négy-szemközt kell meghallgatnia. A nem nagy szoba berendezése ennek megfelelően magán viseli a császár egyéniségét. A Lipót császár korából való, barokk, arany léces falak közt egyszerű íróasztal - mögötte s mellette szék. Baloldalt egyetlen szekrény - jobbra egy álló óra, tükör. Amikor a függöny felmegy, Spielmann tanácsos van a szobában, az íróasztalnál ül, s a folyosóról behozott kérvényekre vezeti rá a császár utasítását. Rosenberg akkor lép be a császár lakosztálya felől.)

ROSENBERG. Csak maradjon, tanácsos úr. A császár még mindig kinn van?

SPIELMANN *(a kérvénynyalábra mutat).* Igen - ma feltűnően népes a Controlor-folyosó...

TITKÁR *(a Controlor-folyosóról, egy nyaláb kérvénnyel).*

SPIELMANN. Egy újabb paksaméta... Még sokan vannak kinn?

TITKÁR. Még vannak. Sok falusi is... S őfelsége a szokottnál is részletesebben kérdezi ki őket. *(Egy kérvényt kiemel.)* Ezt a katonai ügyek bíróságához kell áttenni. *(Visszamegy a folyosóra).*

SPIELMANN. Az előbb egy tiroli papot hozott be ide, akiről mellékesen kiderült, hogy három falut kell ellátnia... Erre az egész parokiális beosztást megváltoztatta.

ROSENBERG. Pedig mióta a rossz idők beálltak, megint aggasztóan köhög és soványodik.

SPIELMANN. Mindent maga akar csinálni... Nem akarja tudomásul venni, hogy a birodalom az nem egy állami birtok vagy fejedelemség, amelyet egy agyvelő - akármilyen jó emlékezetű s kötelességtudó - maga kormányozhat...

ROSENBERG. Viszont nagyon kevés az olyan ember, akiben csakugyan megbízhat...

CSÁSZÁR *(a Controlor-folyosó felől egy özvegygel).* Jöjjön be ide, asszonyom. Itt nem kell feszélyeznünk magunkat. *(Észreveszi Rosenberget.)* Jó reggelt, gróf - ne haragudjék, hogy ma megszöktem a látogatása elől. Sok dolog vár rám, korábban reggeliztem. *(Az özvegyhez.)* Nos...

ÖZVEGY. Az igaz, felség, hogy az uram két évvel kevesebbet szolgált, a bányaigazgatóság titkára volt a megboldogult, Königsgrätzben... De maradt egy leánygyerek... *(Sírva fakad.)*

CSÁSZÁR. Mennyi idős a leánya, asszonyom?

ÖZVEGY. Húsz... Most kéne férjhez adnom...

CSÁSZÁR. Úgy, húsz? Egy húsz éves gyermek nem gyermek, asszonyom.

ÖZVEGY. Az uram, a boldogult, éjjel-nappal törte magát...

CSÁSZÁR. Épp ezért bizonyára helyeselni fogja a túlvilágról, ha a lánya is dolgozik valamit. S amint látom, ön is meg tudja emelni a vasalót még...

ÖZVEGY *(sértetten)*. De felség, mi nemesasszonyok vagyunk.

CSÁSZÁR. Annál több ok, hogy dolgozzanak, s ne kolduljanak... Az állam pénze nem enyém, azon énnekem nincs jogom parazitákat tenyészteni. Rögtön kész vagyok, kedves Rosenberg. *(Eltépi a kérvényt, s a papírkosárba dobja, aztán visszamegy a folyosóra. Az özvegy elképedten méri végig Spielmannt, Rosenberget, aztán ki a folyosóra.)*

SPIELMANN *(Rosenbergre néz, s nevet)*, Ez a nő apostola lesz a József császár szívtelen-ségéről szóló tanításnak... A férjét különben ismertem, jól megszédte magát.

ROSENBERG. S a belga tartományokból milyen hírei vannak? Mert ez nyugtalanítja a legjobban.

SPIELMANN. Semmi jó... Klasszikus világtörténeti példája lesz, hogy a vezetők fejetlensége, hogy veszít el egy tartományt. A főhercegnő s férje, a helytartó a régi máriateréziai elvek szerint szerették volna az országot kormányozni - a nép szeretetében sütkérezve - a császár egy erélyes kormányzót s parancsnokot küldött a nyakukra - szigorú utasításokkal... Közben, az események s Kaunitz herceg nyomására, a kormányzó is békülékenyebb utasítást kapott. Egyik nap simogatás, másik nap korbács. S közben a francia példa... A patrióták vérszemet kaptak. Következetes szelídség vagy következetes szigor mindennek elejét vette volna... Hisz a fölkelők maguk sem tudják, mit akarnak... Egyik részüknek a bezárt papneveldek fájnak, a másik, mint az a van der Noot Mirabeau grófnak képzele magát, s köztársaságról álmodik.

TISZTVISELŐ *(az államtanács terme felől Spielmannhoz)*. Sonnenfels professzor már egy fél órája várakozik Eder tanácsosnál... A császár ma délelőttre hívatta fel...

SPIELMANN. Ah, persze - a cenzúra ügyében. Vezesse át ide a főkönyvtárnok urat. Ha nincs kifogása ellene, Rosenberg gróf úr. *(Tisztviselő el.)* Tán a dolgok kurtább elintézésére serkenti a császárt, ha itt látja... *(Sonnenfels megjelenik az ajtóban.)* Jöjjön csak be, kedves főkönyvtárnok úr... Öfelségének sajnós... ma sok a kérvényezője...

SONNENFELS. Kérem én nem türelmetlenkedem. Főként azokat a percek nem szeretném megrövidíteni, amiket öfelsége a híres Controlor-folyosón tölt. *(Rosenberghez.)* A múlt emlékeit kedvelő emberek áhítattal fogják látogatni e folyosót: egy Titus, aki elé a bocskoros román paraszt is odajuthat; ha van ereje Bécsig elzarándokolni.

ROSENBERG. Jó a nagy tudósnak s írónak, aki a jelen percet is a történelem megszépítő távlatából nézi. Mi fantáziátlan halandók - a perc aggodalmát szolgáljuk...

SONNENFELS. De csak nem öfelsége drága egészsége? Azt hallottam, már a Práterben is látták lovagolni. Az új, örvendetes események... Belgrád bevétele..., a nagy Laudon által, s a moldvai győzelem...

ROSENBERG. Sajnos - az ő gyilkos kötelességtudása... Meg az örvendetes harctéri hírek mellett is vannak más hírek...

SONNENFELS. Hát persze - egy uralkodónak vannak gondjai. *(Hirtelen mohósággal.)* Belgium?... Franciaország?

ROSENBERG *(közönyösen)*. Igen, Belgium, Franciaország is...

CSÁSZÁR *(két parasztot hoz be a folyosóról)*. Na - beszéljetelek...

EGYIK PARASZT. *(körülnéz)*. De beszélhetünk-e, felség? Mert úgy mondták otthon: csak a császárnak, annak is sügva...

MÁSIK PARASZT. Mert az urak... kéz kezét mos.

EGYIK PARASZT. S amikor hazaérünk... Gyerekünk, feleségünk van.

CSÁSZÁR. Itt nem kell félnetek; énnekem úgy mondhatjátok el, mintha magatokban panaszkodnátok. A szombori állami bánya-uradalomból vagytok?

EGYIK PARASZT. Onnét, felség... S a bányagazgató... Felséged, tudjuk, a legjobbat akarja, s meghagyta neki, hogy kímélje a népet...

MÁSIK PARASZT. De a császár keze - úgy van - nem az ő keze... A másét kell használnia.

CSÁSZÁR. S így néha... a zseb fele hajol... Már más panasz is jött ellene... *(Spielmannhoz.)* Azt hisszük, tisztviselőket küldünk oda, s voltaképpen csak bécsi csirkefogókat küldünk rájuk!

A KÉT PARASZT. *(egyszerre.)* Ó, borzasztó - mit követel a munkán felül a bányászoktól. Az asszonyokat ingyen dolgoztatja...

CSÁSZÁR. Ebbe a kérvénybe mindent beírtatok?

PARASZT. Mindent, felség... Összeadtuk a pénzt. A tanító tud németül, titokban - ha nem adjuk ki - leírta...

CSÁSZÁR. Jól van... Kedves Spielmann, menjen át a Kamarához, s intézkedjék, hogy ez ellen a Gerber ellen fegyelmi induljon... S ha egy-kettővel ezek közül az urak közül Bécsben utcát találok söpörtetni - főként ha nemes a csirkefogó -, az egész Bécs föl van háborodva. *(A parasztokhoz.)* Ti csak menjetek haza. Amikor hazaértek, az igazgatótok nem fog igazgatni. *(Néhány aranyat vesz ki a zsebéből.)* Útiköltségre. Rögtön jövök, kedves Rosenberg. *(Kimegy a folyosóra, visszajön.)* Titkár úr, szedje össze a kérvényeket - mára ez elég volt. *(Bejön.)* A földesuraktól követeljük a jobbágytörvény betartását, s az állam birtokain is ilyen gazságok folynak... Most - amikor a porosz király azt nézi, hogy szedhetné ki a körmünk közül Galiciát... *(Észreveszi Sonnenfels, aki az ablakhoz húzódott.)* Á, kedves Sonnenfels, rég váratom már? Persze-persze: szegény Gutenberg találmányáról kell beszélnem önnel... *(Rosenberghez.)* Bocsásson meg, Rosenberg.

SONNENFELS *(szerényen).* Felség - énnekem az is megtiszteltetés, ha felséged előszobájában várakozhatok...

CSÁSZÁR *(karonfogja).* Nem, a világért sem... A gróf, mint főkamarásom, asszisztálni szokott a reggelimnél, s közben annyi mulatságosat és kellemest tud mondani, amennyi egy-két óráig ellensúlyozza azt, amit itt hallok... S ma megszöktem előle... nyilván csak ezért jött utánam.

ROSENBERG. Egy kérést is kell azonkívül tolmácsolnom. *(Sonnenfels óvatosan elhúzódik, s az óralapot tanulmányozza.)*

CSÁSZÁR *(kérdőn néz Rosenbergre).*

ROSENBERG. Chanclos grófnő volt nálam...

CSÁSZÁR *(ijedten).* Erzsébet hercegnő...

ROSENBERG. Nem, a főhercegasszony tökéletesen jól érzi magát... Csak az a bánata, hogy felséged nem keresi föl... nem hívja...

CSÁSZÁR. Énnekem nincs tükör a szobámban. De itt néha belenézek... S az a véleményem - jobb, ha kevesebbet nézeget egy ilyen embert, mint én... Meg *(kissé meghatottan)* elég furcsa - de ő szeret is egy kicsit, s rosszul eshetne neki, aminek, ha tudnák, annyian örülnének...

ROSENBERG. Az még rosszabbul esik, hogy felséged nem kívánja őt látni.

CSÁSZÁR. Jó... Elveim ellenére... Úgy is rá kell lépnem erre az útra... Mondja meg Chanclos grófnénak, hogy szívesen látom a hercegnőt itt a dolgozómban - egy negyedórára...

ROSENBERG. Köszönöm, felség. *(El.)*

CSÁSZÁR *(föl-alá jár, megáll, keze hátával megtörli a szeme alját aztán megint észreveszi Sonnenfelsét).* Az ördögbe is, kedves Sonnenfels - ma már másodszor nem veszem észre, hogy itt van a szobában. Pedig kettőnk közül nem maga az, aki az utolsó találkozásunk óta kísértetté kezd alakulni...

SONNENFELS. Én gyorsabban fogom ezt az átváltozást - egy kis szélütés jóvoltából - végbevinni, mint felség.

CSÁSZÁR. Ne vigasztaljon, kedves Sonnenfels, mert mindjárt nekem kell magát vigasztalnom... Savanyú almába fog harapni...

SONNENFELS. Elég édes almába haraptam - felséged és boldogult anyja jóvoltából.

CSÁSZÁR. Új zsarnoki tettekre készülök - amely miatt Wucherer krajcáros klasszikusai Néro és Caligulához fognak hasonlítani... Illetőleg nem fognak, mert nem lesz módjuk rája. Mi ketten fogjuk ebben megakadályozni őket.

SONNENFELS. Nagyobb vállalkozásban is voltam már felséged segédje.

CSÁSZÁR. A szeme pillája sem rezdül meg... Látom: kitudta már, miért hívtam...

SONNENFELS. Abból, amit felséged mondott a legkezdőbb bóher is megállapította volna, hogy a cenzúrát óhajtja visszaállítani...

CSÁSZÁR. Amennyiben az ésszerűséget annak nevezzük... Épp azért akarom önt megtenni a cenzori hivatal főnökévé, hogy ez az intézkedésem semmiféle hasznos terméket - ami a könyvprésnek köszönheti létét - el ne fojtson... Önnek meg kell mondanom, hogy nem magamat félttem. Az egyiptomi fáraók óta nem volt - nem császár, de német birodalmi liliput-fejedelem, akiről olyan arcátlanul írhattak - ötszáz lépésnyire a palotájától -, mint rólam.

SONNENFELS. Sajnos, ez igaz, felség...

CSÁSZÁR. De azt gondoltam - hadd bátorodjék neki a renyhe osztrák gondolkodás. - Én nem leszek az, aki hiúságból levágom a szárnyát...

SONNENFELS. Felséged biztos volt érdemében... De épp azért - tán túlságosan is lebecsülte a közvéleményt...

CSÁSZÁR. Ha a közvélemény ama törpe pegazusok lovasait jelenti, akiket az én sajtószabadságom szabadon engedett, akkor tökéletesen igaza van... Mert valljuk meg, kedves Sonnenfels, miféle irodalom támadt abból, hogy mi Bécsben mindent ki engedtünk nyomtatni, amit az unatkozó emberek hajlandók voltak elolvasni. Nem beszélek arról, hogy némelyik praktikus rendeletem egy egész irodalmat szült - mint régen egy nagy császár halála.

SONNENFELS. A temetkezésekről szóló rendelettel kapcsolatban huszonhat brosúrát őriz a könyvtár...

CSÁSZÁR. No, ugye... Mert elrendeltem, hogy a halottakat ne a város közepén a templomok körül temessék el, hanem a városon kívül, ahol bomlásuk sem értékes helyet nem vesz el, sem a levegőt nem rontja... De ez még hagyján... az állampolgárok megszokják, hogy a közügyeken gondolkozzanak s föltehető, hogy a máriahilfi pintérek mégiscsak józanabbak lesznek s főként nem annyira a perc mosolyát hajhászók, mint az úgynevezett osztrák író urak. De ami azontúl megjelent... Hisz maga jobban tudja: a bécsi utcalányoktól kezdve...

SONNENFELS. Az udvari kísértetig...

CSÁSZÁR. Mindez azt gyaníttatja velem, hogy a mi osztrák törzsünk: az irodalmi múzsának nem valami nagy kegyeltje... Vagy még inkább, hogy a sajtószabadság az emberiség történetében sem hozza meg azokat a gyümölcsöket, amiket vártunk tőle... Eltelt egy évtized... s még mindig ön meg a jó öreg Denis a nagy írók Bécsben. Nézze meg, milyen muzsika szól a bécsi polgárházakban... Pedig ezek a zenedarabok - Haydn karmesteré, meg az én Mozartomé, jórészt az úgynevezett arisztokrata szalonok - sőt éppen a „múzsákhoz mostoha” császár megrendelésére készültek... S mit olvasnak az emberek, ugyanakkor a mi szabad sajtónk jóvoltából... De egy uralkodó nem tehet mást, mint hogy a lehetőséget megadja... Tehetséget nem önthet polgárai fejébe - pláne, ha magának is kevés van.

SONNENFELS *(egy komikus tiltakozó mozdulatot tesz).*

CSÁSZÁR. Nos, mindegy... Tehát nem magamért, s nem a sajtótermékek silánysága miatt kívánom, hogy ön a könyvtár tisztviselőivel együtt ellenőrizze a nyomtatásra kerülő műveket... *(Hallgat s várja, hogy Sonnenfels találja ki az ő gondolatát.)*

SONNENFELS. Felsőged attól tart, hogy egyes vakmerő szerzők bizonyos külföldi események színes tárgyalásával igyekeznének maguknak népszerűséget s a nyugodt bécsiek fejében zavart támasztani...

CSÁSZÁR. Igen - pontosan ettől... Minthogy Párizsban, amelyet XIV. Lajos kora óta majmolunk, az udvar és a miniszterek vétkes könnyelműsége, s a nemzet agyát elborító félig kiforrt eszmék egy sajnálatos káoszt teremtettek... ami tán egyes hasznos intézkedéseket is hoz majd, az emberek azt hiszik, hogy nálunk is ilyen káoszt kell teremteni.

SONNENFELS. Annak ellenére, hogy itt felsőged ugyanazokat a hasznos eszméket egy évtized óta, egy csepp vérontás nélkül igyekszik a valóságba átültetni.

CSÁSZÁR. Ez az!... Mondjon valamit az ő híres alkotmányukban, amit én, az én zsarnoki rendeleteimmel meg nem csináltam már... Az úrbér-megváltás - a nagy vívmány - nálunk öt éve életbelépett *(Megfogja Sonnenfels könyökét, s egész közelről beszél hozzá.)* S a büntetőkönyv, amit ketten együtt csináltunk... Nem valósítottuk-e meg mi a törvény előtti egyenlőséget? Vagy azt hiszi, pusztán kegyetlenségből köttettem én Székely ezredest - egy katonát s nemest - ki inkább áldozat volt, mint bűnös, sikkasztásáért a pellengérhez... S az adótörvény - a közös teherviselés: életbeléptettem, noha a minisztereim is szembefordultak velem... Ami a polgároknak hasznukra vált: én keresztülvittem; - csak az alkotmányos csínadrattát hagytam el - meg a szörnyűségeket, mint a párizsi nép legutóbbi versaillesi látogatása... A húgom s a király behurcolása Párizsba. Ön mit szól ehhez a nagy színdarabhoz, amelyet a franciák rendeznek most a világ mulattatására?

SONNENFELS. Milyen véleményem lehet gyűjtogatásokról... vagy olyan eseményekről, mint amiket felsőged említ.

CSÁSZÁR. Nos, nemcsak a borzalmakat kérdelem épp, amelyeket egy műveltebb század, azt hittük örökre, kiszorított: legalábbis Európa történetéből... De az, amit noha megvan a királyság, nyugodtan nevezhetünk már francia forradalomnak..., Önben már származása révén is kell elnyomott hajlamoknak lenni, melyeknek a jóvoltából inkább bele tud a francia harmadik, sőt a negyedik rend gondolkozásába helyezkedni, mint én...

SONNENFELS. Felsőg, én nem hiszem, hogy a francia események - a francia klasszikusok módjára - németre, vagy éppen osztrák-németre lefordíthatók.

CSÁSZÁR. Ez úgy hangzik, mintha meg akarna nyugtatni. De én nem félek, kedves Sonnenfels. Én sokkal nagyobb hóhér kezében vagyok, semhogy a Wucherer íróiból lett Marat-któl rettegni tudnék. Sőt sokszor kívánom, bár lehetnék a sógorom helyében... Hogy látná a világ, egy jó lelkiismeretű uralkodónak hogy kell ezekben a helyzetekben viselkednie...

SONNENFELS. Ha XVI. Lajos helyén II. József ül: ezek a helyzetek nem jöttek volna létre...

CSÁSZÁR. Én is ezt hiszem, bár Ausztria mostani állapota mást bizonyít.

SONNENFELS. Franciaország jobban megértette volna felségedet, mint a tarka, sokféle hagyományt őrző Ausztria.

CSÁSZÁR. Igen, ha én olyan miniszterekkel, mint Necker, most tíz éve hozzálatok... Nem ott tartanék, ahol XVI. Lajos... *(nevet)* és nem ott, ahol II. József. Nem mint császári könyvtáros, hanem mint jogtudós, történész, filozófus, ha úgy tetszik az ótestamentumi bölcsek utóda - tud ez ellen valamit mondani?

SONNENFELS. Legföljebb egyet, felség... Hogy a népek - úgy látszik - jobban meg tudják becsülni azokat a vívmányokat, amiket úgy vívnak ki, mint amiket készen, ajándékba kapnak.

CSÁSZÁR. De hisz ez örület!... Pedig úgy látszik, igaz... Az én népeimnek mintha fogalmuk sem volna róla, hogy egy évszázadot kaptak tőlem. Ha utódaim mindazt eltörölnék, amit én csináltam - s erre a francia ijedelem s a birodalom mostani állapota könnyen ráveheti őket -, a monarchia népeinek esetleg egy évszázadot kell harcolniuk, hogy olyan jobbágy vagy adótörvényük legyen, amelyet az a véletlen adott nekik, hogy én kerültem a trónra...

SONNENFELS. Akkor viszont nem lehet többé elvenni tőlük... *(Észrevéve szavai hatását.)* Ez elég sajnós... de az emberi természet olyasvalami, amit történetíróknak és uralkodóknak tudomásul kell venniük.

CSÁSZÁR. Ön szerint tehát ez az úgynevezett francia alkotmány, s az augusztus 4-i vívmányok, amelyekhez a felvilágosító érveket vidéki kastélyok lerombolása szolgáltatta, mélyebben gyökerezik a népben, s így tartósabb, elvehetetlenebb, mint az én hasonló intézkedéseim.

SONNENFELS. Próféta nem vagyok, felség. A forradalmak sokszor maguk semmisítik meg a vívmányait... S általában sok erőt pocsékolnak el...

CSÁSZÁR. Ez az - s nemcsak erőt, egy csomó fejet is - olyanokét, akiket aztán a nemzetőr arisztokráciák nehezen tudnak majd pótolni... Én épp ezt akartam: az államot úgy alakítani át az egyenlőjogú és egyenlő lehetőséggel induló polgárok szervezetévé, hogy az a magas műveltség s társasági szellem, amelynek mi részesei voltunk - a tisztviselő és kereskedő rétegen át a parasztok téglás házaiba, sőt kalibáiba is lejusson.

SONNENFELS. Ez több, mint amit IV. Henrik akart, hogy minden paraszt fazekában hús főjön.

CSÁSZÁR. Ez az, hogy minden parasztház kandallójához odaülhessek... mit tudom én... kamarazenét játszani...

SONNENFELS. Gyönyörű álom, felség...

CSÁSZÁR. S mit ad ezzel szemben az ön forradalma?

SONNENFELS *(óvatosabb)*. Tán egy illúziót: a nép azt hiheti, hogy maga kovácsolja a sorsát... A párizsi újságokból legalább ilyesmit látok... S a nehéz helyzetek sok kiváló embert is fölvethetnek... Míg egy túlolajozott államban, ahol minden a hivatalnoki kar sima kerékszíjain mozog...

CSÁSZÁR *(indulatosan)*. Vagyis azt millió lelkes ember csinálja. Ezt meg én magamban - betegen - egy ellenkező hivatalnoki karral... Látom, hogy ön is titkos forradalmárrá lett, mert egy vén börtönt szétdobáltak...

SONNENFELS. Felség... én felséged házának köszönhetem, hogy olyan szép életem van, amilyenről öcsém nem is álmodtak... S nemcsak én. - Felséged a származásomra célzott... Engem ugyan vallásom elválaszt népemtől, de azért nem tudok közönyösen gondolni arra, hogy felséged Morvaországban ötvenezer, Magyarországon nyolcvanezer, Galíciában kétszáz-ezer emberről szedte le a sárga foltot...

CSÁSZÁR. S tettem polgárokká őket, ami egyik fő oka a többi polgár irántam való gyűlöletének.

SONNENFELS. Arról tehát, hogy az én viszonyom mi felségedhez s dicső terveihez, amelyeknek szerény munkása voltam - úgy hiszem, kár beszélni... De felséged, mint történészhez s a sok változást látott őtestamentumi bölcsek törpe utódjához fordult hozzám...

CSÁSZÁR *(megöleli, megveregeti a hátát)*. Jól van, jól, semmi baj sincs köztünk... Mindig nagy s ritka öröm nekem, ha egy okos emberrel beszélhetek.

SONNENFELS. S nekem, ha a világtörténelem egyik legnagyobb uralkodójának valamiben segítségére lehetek. *(Meghajlik, közben el az államhivatal felé.)*

SZEMÉLYI TITKÁR *(belép)*. Pálffy Károly gróf, a magyar kancellár kér felségedtől kihallgatást.

CSÁSZÁR. Kéretem a grófot...

PÁLFFY *(belép, meghajol. József a kandallóra könyökölve áll s nem néz rá)*.

PÁLFFY *(torokköszörülés után)*. Nem pusztán a magam kezdeményezéséből kértem felségedtől ezt a kihallgatást... Az államtanács ülése döntött így, amelyre engem is meghívtak, hogy a magyarországi helyzetről jelentést tegyek.

CSÁSZÁR *(fölveti a fejét, s hosszasan nézi)*. Az alkotmány... A magyar alkotmány... a dicső, nyolcszáz esztendő magyar alkotmány...

PÁLFFY. Valóban, ez az a szó, felség, amelyet mint magyar kancellár, akármilyen kellemetlen volt mindkettőnknek, a legáldásosabb rendeletek életbeléptetésénél is, újra és újra ismételnem kellett.

CSÁSZÁR. Igen, s én nyolc év után még mindig a türelmi rendelet végrehajtásán vitatkozhatnék az országgyűlésükkel... Nos, tehát...?

PÁLFFY. Most is az alkotmányos élet helyreállítását kell felségedtől kérnem. A magyarországi események hatása alatt.

CSÁSZÁR. A magyarországi eseményeket ismerem... A jobbágyok - akik a háború egész súlyát hordják - ki vannak szipolyozva. A nemesség retteg, hogy e terheket megosztatom vele. A városok, akiknek az ön országgyűlése összesen egy szavazatot adott, nem számítanak. A magas papságról, a szétszalasztott szerzetesekről kár beszélni. Ellenem izgatják a népet.

PÁLFFY. A magyarországi hangulat hatása alatt az államtanács - s Kaunitz kancellár is - az alkotmányos élet helyreállítását, mint utolsó percben jövő panaceát javasolja felségednek...

CSÁSZÁR. Holott Kaunitz hercegnek ugyanaz a véleménye az önök meggyeiről - e népellenes köztársaságokról - s az úgynevezett magyar alkotmányról, ami énnekem...

PÁLFFY. Kaunitz kancellár azonban tapasztalt államférfi s tudja, hogy bizonyos helyzetekben a nemzetek intézményeit és nézeteit, még ha azokat elmaradtaknak és előítéletszerűeknek tartjuk is - amit én ebben az esetben természetesen nem tartok -, lehetetlen figyelembe nem venni.

CSÁSZÁR. Ha a gróf ezzel azt óhajtja tudomásunkra adni, hogy nem vagyok nagy politikus - vagy egyáltalán nem vagyok politikus abban az értelemben, ahogy önök a politikát értik, ezzel semmi olyat sem mond, amit én magam is ne tudnék... Én nem írtam, mint Nagy Frigyes fiatalon, jámborkodó értekezést Macchiavelli ellen, s nem lettem később, mint ő, hosszú élete alatt a machiavellizmus művésze... Az én politikám az volt, hogy országomat - egyik végétől a másikig - beutaztam, a nagy többség szükségleteit megismertem s ennek megfelelő intézkedéseket tettem és intézményeket alkottam.

PÁLFFY. Felsőged is tudja, hogy Poroszország háborús terveiben a magyar nemzet elégedetlensége is bekalkuláltatott. Ilyen körülmények közt...

CSÁSZÁR. Az elemi politikai bölcsesség is azt diktálja, hogy reformjaimban egy lépést hátráljak... Esetleg azzal a hátsó gondolattal, hogy a béke megkötése, a porosz felleg elvonulása után annál nagyobbat üssek az önök hősködő megyéiben a fölbátorkodott szájakra... Ez azonban számomra lehetetlen... Az utódom tán hajlandó lesz rá, ő olasz iskolát járt... Én azonban vagy belátom, hogy a magyaroknak éppúgy, mint a brabantiaknak rossz kanállal akartam a nagyon is szükséges orvosságot beadni, s akkor őszintén és végleg változtatok módszereimen, vagy azt érzem - aminthogy bevallom, azt érzem -, hogy én itt nem valami tisztelendő nemzeti természettel, hanem az önzést sallangokkal fedő hazugságokkal állok szemben, s akkor nem bírok... politikából, engedni...

PÁLFFY. Felsőged elfelejti, hogy a nemzet jellege nemcsak jó tulajdonságokból áll, s a hazugság sallangjai s bizonyos frázisokba burkolózó önzés éppúgy hozzátartoznak - mint a lelkesedés és bátorság...

CSÁSZÁR. ...amelynek felsőged... azaz édesanyja a trónját köszönheti... Ismerem, gróf, az egész repertoárt... S megmondhatom - hogy egy cseh dudás jellemében több tiszteletreméltót találok...

PÁLFFY *(büszkén).* A lovat másképp kell munkába fogni, mint az ökröt, s azt, mint az öszvért... A magyar nemesség csak a könnyű - igen, kissé sallangos - hámot bírja.

CSÁSZÁR. A hámot csakugyan másképp kell az állatokra rakni - de, hogy az ön napkeleti stílusában maradjak - a nap egyformán süt lóra és csacsira, s a közös napfényt élvezve, nekik kell bebizonyítaniuk, hogy nemes paripák, vagy makacs szamarak-e?

PÁLFFY *(kissé kihúzza magát, s úgy hallgat, mint aki nem akarja a vitát ebben a modorban folytatni).*

CSÁSZÁR. Nos jó... Én nem vagyok az, aki nem akar tanulni... S az eredmény - a birodalom állapota -, sajnos, sokakat fölbátoríthat, hogy iskolamesteremmé lépjenek elő... Nem vettem figyelembe a népek politikai természetét, ezért tört ki a belga forradalom... s ezért kell magyar politikámon is változtatnom. Én mindezt igyekszem belátni... Ha valamely néger országban tettek volna meg királynak, az Angelo Solomo hazájában például, bizonyára ágyékkendőt öltenék, s dárdával a kezében eljárának bizonyos törzsi táncokat, mint ahogy most részt veszek a misén s ha megint azon a bizonyos rováson leszek, az udvar jelenlétében veszem fel megint az utolsó kenetet. A magyarok természetéhez azonban - a nemességről beszélek, mert a jobbágnak az ön hazájában még nem volt módja kifejlesztenie komoly természetét -, bevallom, nagyon nehéz alkalmazkodnom... Mert a magyar nemesség természete szerintem az, hogy

a lehetet is kiszedi jobbágya orrából, ugyanakkor úgy szeret beszélni a szabadságról, ahogy Mirabeau gróf sem Párizsban...

PÁLFFY. Felség, a Hora lázadás egy állami birtokról indult ki s a magyar jobbágyság leghíresebb kiszipolyozóit felséged ősei tették meg császári szállítókból - magyar főurakká...

CSÁSZÁR. Mert ha polgárosítani akarták Magyarországot, jobban bízhattak a bécsi csirkefogókban, mint a részeges, parázna magyar nemesekben... *(Látva Pálffy sértődését.)* Na jó. Nem akartam megbántani. Lesz országgyűlésük - mihelyt a békét megkötöttem. S az ágyékendőt is fölöttem - azt a koronát értem - fölmegek vele a dombra, hadd mulasson rajtam Európa, *(Határozottan)*. De az október elsején kibocsátott adótörvényt, azt nem vonom vissza.

PÁLFFY. Felség - legalább a nyelvrendeletet... Ez, ami legjobban sérti a nemzetet.

CSÁSZÁR. Állítsam vissza azt a kísértet-nyelvet? Amelyen százötven év óta egyetlen értelmes ember nem ír már Európában?... Vagy vezessem be a magyart, amelynek - épp ön mondta - az úgynevezett íróit meg sem érti - annyi új szót kell faragniuk a hiányzó fogalmak számára... Az ország németül, szlávul, románul beszélő polgárai számára - s ezek vannak többen - ez sokkal nagyobb megaláztatás, mintha a magyaroknak -, ha legfőbb szenvedélyüket, a pörösködést folytatni akarják - egy nagy birodalom nyelvét is meg kell tanulniuk. *(Nevet és hátbaveri Pálffyt.)* Ha legalább a franciát akarnák bevezetni! Amin én is levelezek... Sajnos - ennek is vannak némi politikai akadályai. *(Görcsösen köhög, köhögés közben)*... Na jó, menjen csak kedves Pálffy - és vigye meg honfitársainak a hírt, hogy lesz követválasztás. *(Tenyerével mutatja a csinnadrattát.)* ...a bedugult torkokat átöblíthetik... borral és hanggal... Csak a béke, a béke! kedves kancellár úr. *(Pálffy meghajol, s el. József kimerülten a székbe dől, zsebkenőjét szedi elő, s abba köhög bele.)*

ERZSÉBET *(óvatosan benyit a dolgozó felől, odamegy Józsefhez, aki hirtelen eldugja a kendőjét, s kiegyenesedik).* Ah, bocsánat, felség... itt várokotam a dolgozóban. Chanclos grófnő elment egy percre... S felséged oly hevesen beszélt... aztán...

CSÁSZÁR. Ó, semmi, egy kis filozófiai elmélkedés a magyar kancellárral... A népek hámba, illetőleg igába fogásáról társalogtunk...

ERZSÉBET. Rég nem látogatott meg felség... És nem is hívatott...

CSÁSZÁR *(udvarias közömbösséget erőltetve).* Igen, szégyellem, elhanyagoltalak... De úgy érzem: egyre kevésbé vagyok arra való, hogy társaságod legyenek... Én ugyan nem igen hiszek az asszonyok babonáiban, hogy ha egy várandós asszony valami igen csúnyára néz, vagy ahogy mondani szokás - megcsudál, annak a gyermekben nyoma marad. De azért ki tudja, miféle utak vannak egy asszony borzalma s a magzat...

ERZSÉBET. Felség!... Ha valami árt - az ilyen szavak... Én, amíg felségeddel vagyok, egy lélek tulajdonságait nézem, vagy inkább érzem s igen boldog lennék - ha léteznének utak, amelyeken az, amit felségedben látok abba, akit hordok... *(elfullad, a sírását türtőzteti).*

CSÁSZÁR. Na, mindegy... Én már intézkedtem, hogy a férjed most, hogy a hadak téli táborba vonultak, visszajöjjön a hadseregtől... S a három utolsó hónapot az ő társaságában tölthesd.

ERZSÉBET. Ez a gondoskodás azonban nem akadályozhat meg abban, hogy felséged egészsége miatt ne aggódjak. Mindenkitől azt hallom, hogy agyondolgozza, izgatja magát... többet köhög és lázas...

CSÁSZÁR. Igen... tudom... Chanclos grófnő a személyi komornyikomat is kivallatja... Hogy még mindig kukoricaszalmán, vagy már matracon alszom-e?... S átizzadom-e a hálóingem?... Túlzás az egész... Rosszabb az idő - a vénember köhög...

ERZSÉBET. Eleonora Lichtenstein látogatott meg tegnap. Most vetette le a gyászruhát s még szebb, mint valaha... Elmondta, felséged milyen barátságos volt hozzá, amikor az őszön Schönbrunnban fölkereste... Ő is rossz híreket hallott... S kérte, mondjam meg, hogy aggódik felséged egészségéért...

CSÁSZÁR (*megsimogatja Erzsébet haját*). Fölösleges a magad aggodalmát a Lichtenstein hercegnőével megtoldanod. Én mindeniknek ismerem a becsét. (*Kis habozás után.*) Eleonora hercegnőt most kizárólag a fia nőülése érdekli. Azok közé a szerencsétlen asszonyok közé tartozik, akik jobbra érdemes szellemüket és szívüket ostoba férfiak imádatának szentelik. De Lichtenstein Károly legalább gentleman volt; ha más jót nehéz is mondani róla... Ez az Alois azonban, aki anyja imádatában az utódja lett, egy csélesap tökfilkó...

ERZSÉBET. Felséged eltereli a szót arról, amiről beszélnünk kell.

CSÁSZÁR. Mit mondjak?... A november... Majd megint kitavasodik, meglesz a kicsinyed... Májusban kimegyünk... Ferenc, te, én - s ő - Laxenburgba... Az ölemben fogom tartani, megismerem egy nagypapa érzéseit. Efféle örömök tekintetében úgyis elég mostohán bánt velem a sors.

ERZSÉBET. Igen... S épp ezért szeretném, ha rajta át, velünk... Úgy nagyjából ismerem felséged...

CSÁSZÁR. ...szíve történetét... Ah, mit ismerhetsz te abból... Hogy a lányom tíz éves korában meghalt... S hogy két feleséget temettem el... S hogy a másodikkal pokolian bántam... No meg... Eleonora - persze... De az első! Akit imádtam... Akiben - azt hittem - egy viszontszerető szívet temetek el... Hidegnek mondtak... Holott csak féltem, mint a megégett ember a gyertyalángtól is...

ERZSÉBET (*halkan*). Nem tudta elfelejteni?...

CSÁSZÁR. Őt?... Azt, hogy amíg én... ő irtózott tőlem...

ERZSÉBET. Az nem lehet...

CSÁSZÁR. Mária Krisztina hugomnál, a belga helytartónál, aki barátnője volt, ott vannak a levelei...

ERZSÉBET (*felháborodottan*). S felségednek megmutatta?

CSÁSZÁR. Meg... Irgalomból... (*Keserűen.*) Hogy felejteni segítsen... Persze, a szív útjai kiismerhetetlenek... Húgom s a férje sosem szerettek túlságosan. Tán, hogy belém oltsák a hitet - hogy engem nem is lehet szeretni...

ERZSÉBET. Lehet!

CSÁSZÁR. Ha lehet, annál rosszabb! Szörnyű végzet ül mindenem, amit az én szívem - csápjaival - megérintett... Téged is ezért féltelek...

ERZSÉBET. Nem, nem - úgy lesz minden, ahogy felséged mondja... Kinn Laxenburgban...

CSÁSZÁR. Hát persze... A télen megkötjük a békét... A porosz király hüvelybe dugja a kardját... Sógoromnak, a francia királynak s népének megjön az esze. Tudósaikból csinálnak kormányt, hogy Franciaországból, velem versenyezve csináljanak paradicsomot. A magyarok és belgák belátják, hogy javukat akarjuk. No én is engedek kicsit a fejességemből, magyar ruhába öltözve tanulmányozom a nemzeti természetet... Így lesz minden... Az oroszok a gödölyékkal fognak az arab pusztában cicázni...

ERZSÉBET. Felség kicsúfol engem.

CSÁSZÁR. Nem, csak az ábrándot, az ellágyulást... Amelyre nincsen jogom...

SZEMÉLYI TITKÁR *(benyit. Amikor Erzsébet hercegnőt ott látja, meghökken, visszahúzódná).*

CSÁSZÁR *(ingerülten visszatartja).* Ki az? Mit akarnak...

TITKÁR. Sürgős futár... a németalföldi helytartótól...

CSÁSZÁR. Lupus in fabula... Most beszéltünk a szeretetükről... Kérem a csomagot.

TITKÁR *(odaad egy pecsétetes levelet, s kimegy).*

CSÁSZÁR. Csak egy levél! *(Föltöri, olvassa, arca egyre sápadtabb lesz - a keze remeg.)*

ERZSÉBET *(ijedten figyel, megfogja a levelet tartó karját).* Valami szörnyű hír?

CSÁSZÁR *(begyűri a levelet a zsebébe, fölindultan Erzsébetre néz, aztán erőt vesz magán).* Nem!... Hol is hagytuk abba? Ja, az oroszán! S a gödölye... Hogy én is úgy fogok - nemcsak az unokámmal - de a belga patriótákkal... ezzel a van der Noot fiskálissal is hancúrozni... Chanclos grófnő hol van?... Micsoda rendetlenség ez, hogy kíséret nélkül ideenged a dolgozómba...

ERZSÉBET. Felség, mondja ki... Könnyebb lesz... belehal...

CSÁSZÁR. Nem, tépje szét a belső részem... mint a spártai róka a köpenyeg alatt a gyereket. *(Csönd.)* Megfutottak. A húgom és a férje! Kiszaladtak Belgiumból! Állítólag a katonai kormányzó kényszerítette - mert Brüsszel eleste küszöbön áll. Botokkal vernek ki a birodalom legszebb tartományából... Néhány ezer szedett-vedett fölkelő - aki maga sem tudja, mit akar... Jól felfegyverzett ezredeket, tanult tisztviselőket - akiket hülyék és intrikusok kormányoznak.

ERZSÉBET *(ijedten fut a dolgozó ajtaja felé, benéz).* Chanclos grófnő, jöjjön gyorsan!

CHANCLOS GRÓFNŐ *(hallani, ahogy a harmadik szobából rohan),* Ah, mindenütt keresem már... Egy percre itt hagyom s eltűnik. Mint egy rossz gyerek. *(Meglátja a császárt,)* Mi történik itt?... Szépen fölizzgatták egymást...

ERZSÉBET. Nem én... A futár...

CHANCLOS. Ah, mit futár!... Nem is tudom, melyiket szídjam össze!

CSÁSZÁR. Vigye el a grófnő a főhercegasszonyt... S azonnal fektesse le...

CHANCLOS. S felségedet? *(József szigorú pillantása előtt meghátrál. Erzsébethez.)* Na gyerünk... Itt ma nem fogunk ibolyát szedni... *(Erzsébet és Chanclos grófnő a dolgozó felé el. József egyedül marad a szobában, előveszi a levelet - sápadtan néz a levegőbe.)*

ROSENBERG *(benyit sietve, nyilván az asszonyoktól küldve, a dolgozó felől. Amikor a császár nem veszi észre, halkán megszólal).* Felség!

CSÁSZÁR. Ah, ön az?... Kérem, közölje Chanclos grófnővel, hogy Erzsébet főhercegasszony ezentúl csak az én külön engedélyemmel léphet be a Burg Lipót-szárnyába... S egyben megkérem arra is, hogy keresse fel Cobenzl Lipót grófot. Mint teljhatalmú megbízott küldöm az elmozdított katonai és polgári kormányzók helyett Belgiumba - esetleg már csak a határ szélére...

ROSENBERG. Miért? Mi történt?

CSÁSZÁR. A legnagyobb gyalázat, ami Habsburg-uralkodó fejére szállt... Kaptam egy birodalmat, amelyben rend volt s emberi mértékhez képest boldogság is - s tíz év multán botokkal kergetnek ki a legszebb tartományomból, amelyet oly boldoggá akartam tenni, mint ősöm, V. Károly korában volt. A helytartók már Luxemburgban tartózkodnak.

ROSENBERG. Egy kiürített tartomány - még nem elveszett tartomány... S ha felséged hajlandó némileg megalkudni a helyzettel...

CSÁSZÁR. Megalkudni... Megalkudni... S miféle erők előtt! De jó - megtanulok alkalmazkodni, a nemzeti természethez, ahogy Pálffy gróf mondta... Egy császárnak nemcsak magánélete - önérzete sem lehet. Átmegyek a szégyen igája alatt... Meglátjuk, mi haszna lesz? Én azt hiszem, vérszemet kapnak - a múlt baglyai s a sikátorok hősei egyaránt.

(Függöny)

NEGYEDIK FELVONÁS

(II. József dolgozója a Leopold-traktusban. Kisebb helyiség az előbbinél; a berendezés egyszerűsége még jobban összhangban van a császár jellemével. Az előtérben ajtó - amely a III. felvonás színhelyére - a császár hivatali szobájába vezet; balra kis ajtó egy oldalszobába, ahonnan egy kis lépcsőházon a császár hálókamrájába jutni; jobbra üveges erkélyajtó, amelyen Bécsre, a Freiungra látni. A háttérben az ajtó mellett kandalló; az előtt áll a császár karosszéke, jobbra tőle, az üvegajtó felé kis asztal; annál ül, akinek épp diktál. Az előtérben nagy íróasztal - tele irattal. A baloldali falon: irattartó, a napi munkához szükséges könyvek, tokok... Amikor a függöny fölmeleg, József császár és Quarum doktor vannak a színen. A császáron szokott barna frakkja, háta mögött a széken egy köpeny. Az orvos épp akkor ereszti el a császár pulzusát, amire a császár is feláll.)

CSÁSZÁR. Nos, kedves Quarum doktor?

ORVOS. Feküdnie kellene, felség - pihenni... Nincs a bécsi betegek között egyetlenegy, aki ilyen bajt lábon hordana...

CSÁSZÁR. De nincs egy sem, kinek annyi oka volna lábon lenni, és dolgozni... Kedves Quarum, önt úgy ismertem meg, mint aki tudja, miért nagy vívmánya az emberiségnek a logika... Orvosokban - ez elég ritka...

ORVOS. Úgy hiszem, császárokban is, hogy orvosukban, aki ilyen kétes eredményt ér el, ahelyett, hogy mint a keleti történetekben, lefejeztetnék, érdemeket keresnek és találnak.

CSÁSZÁR. Bravó, doktor... Én valóban sosem kívántam senkitől - öntől sem -, hogy okosabb legyen, mint a tudománya... Csak egy logikai következtetést szeretnék végigvezetni önnel; olyasfélé, amivel tanuló korunkban gyötörtek. Elfogadja ön azt a tételt, hogy egy egyeduralkodónak, amilyen én is vagyok, mindazokat a tényeket, amelyek alattvalói sorsára befolyással lehetnek, ismernie kell... Én például személy szerint undorodom a titkosrendőrség módszereitől... De mint uralkodó kötelességemnek tartom, hogy olyan embereket is ellenőriztessek, akikkel nemcsak karonfogva járok, de őszintén szeretek.

ORVOS. Ezt természetesnek tartom, felség.

CSÁSZÁR. Akkor nyilván az elől sem térhet ki, hogy az uralkodónak országa legfontosabb polgárát, azaz önmagát is ismernie kell. Például jelleme korlátoltságát. *(Gúnyosan.)* Mondjuk, hogy elfogult, tervhalmozó, aki nem méltányolja eléggé népei természetét.

ORVOS *(némi megkönnyebbüléssel).* Az önismeret mindig üdvös, s egy uralkodóban még ritkább és nagyobb erény, mint másokban.

CSÁSZÁR. Ne dicsérjen még, kedves Quarum doktor. Az illetékesek s a közvélemény szerint egyrészt nem szolgáltam meg - másrészt a megkönnyebbedése sem fog sokáig tartani. Én tudniillik most nem holmi senecai önismeretről akarok beszélni, hanem testi állapotom ismeretéről, amely ebben a pillanatban a sors szeszélye folytán - a birodalom, sőt tán Európa egyik legfontosabb ténye, majdnem olyan fontos, mint hogy Mirabeau gróf Párizsban a király ellen vagy mellett értékesíti-e ékesszólását. S ezt a tényt önnek, a tudóm és vesém kinyomozásával megbízott titkosrendőrnek nincsen joga előlem elhallgatni... Vagyis, hogy engem sem megszánnia, sem megsértenie nincs joga azzal a köntörfalazással, amelyet betegek általában megkívánnak.

ORVOS (*kínosan*). Felséged maga is érzi, hogy baja komoly.

CSÁSZÁR. Nem magyarországi láz, aminek következetesen mondták...

ORVOS. Tüdőbaj, felség.

CSÁSZÁR. Gyógyíthatatlan?

ORVOS. Az őszi fordulat óta... mint orvos... Persze, a gondviselés...

CSÁSZÁR. A gondviselést hagyjuk. Ön szerint meddig élhetek?

ORVOS. Felség... ilyesmiben nehéz jósnak lenni... Felséged szívóssága...

CSÁSZÁR. Ne kerteljen, kedves doktor, nekem intézkedéseket kell tennem... Az utódom, Lipót öcsém még mindig Toscanában tartózkodik, s érthető okokból húzza-halogatja, hogy bájos országából, épp most - hisz a birodalom helyzete ön előtt sem titok - Bécsbe jöjjön s a felelősségben és népszerűtlenségben osztozzon. A fia, Ferenc, itt van ugyan, de gyermek még. Az ügyek vitelével megbízott kormányzó-tanácsot sem neveztem ki. Ha például a jövő héten meg találnék halni, önön a felelősség, hogy harmincmillió embert a legnagyobb fejetlenségben hagyok itt...

ORVOS. Felség, amennyire a tapasztalat egy orvost halál dolgában jóssá tehet: nem hiszem, hogy ez az állapot három hétnél tovább tarthatna...

CSÁSZÁR (*meghökken*). Három hét!... Szóval ez a maximum... (*Erőt vesz magán, mosolyog*). Nagyon köszönöm, Quarum doktor - ezt a nyíltszívűséget... Önről feltételezem, hogy nem kis lelki harcába került ezt közölni. S nem az a kegyetlenség tette szókimondóvá, ami környezetemben az utóbbi időben egyre szaporítja a sztoikus jellemeket.

ORVOS. Életem legnehezebb perce volt, felség.

CSÁSZÁR (*kezet ad*). S én gondoskodni fogok róla, hogy hálám a leggyümölcsözőbbé tegye... (*Nyájassággal*.) Még egyszer köszönöm, kedves Quarum. (*A doktor zavartan az erkélyajtó felé indul. József útbaigazítja a kijárat felé.*) Arra... (*József, amikor egyedül marad, arcán egy percig még ott van a nyájas mosoly, aztán elkomorodik, majd kihúzza magát, mint katona, aki rohamba indul; aztán tesz egy-két lépést az erkélyablak felé: Kipillant. Majd a benyílóhoz megy, s bekiált.*) Titkár úr...

TITKÁR (*nyugodt udvariassággal*). Parancsoljon, felség.

CSÁSZÁR (*csaknem diadalmasan*): Egy rövid levelet fogok diktálni a toscanai herceg öfenségének... (*A titkár elhelyezkedik a kisasztalnál. A császár az erkélyajtóhoz megy s a város felé fordulva diktál.*) „Mon Ami! Az imént ment el tőlem a házi orvosom, Quarum doktor - aki unszolásomra bevallotta, hogy állapotom reménytelen s legfőljebb három hétig élhetek...” (*A titkár ijedtében megáll az írásban s a császárra néz. Az tovább diktál.*) „...Az orvosi bizonyítványt erről a levélhez mellékelem.” (*Visszafordul.*) Kérem; gondoskodjék; hogy valaki felkeresse a doktort - a bizonyítványért. Nem, jobb lesz, ha személyesen hozza el, mihelyt a levél diktálását befejeztem.

TITKÁR. Igen... Elhozom a doktort!

CSÁSZÁR. Nem a doktort - a bizonyítványt.

ROSENBERG (*bejelentés nélkül benyit*). Bocsásson meg, hogy így rátörök felségedre. A lépcsőn találkoztam Quarum doktorral...

CSÁSZÁR *(némi diadallal, mint aki élvezi hősiességét.)* Azt hittem, nem látom ma, kedves Rosenberg gróf, a násznagyi fáradalmait alussza ki. - Nos, boldog volt a mi Eleonóránk, hogy megnősítette tökéletlen fiát?

ROSENBERG *(hitetlenkedve nézi ezt a derűt).* A hercegné, amíg velem volt - boldogult férjét emlegette... S a felséged állapotáról érdeklődött... Quarum doktor...

CSÁSZÁR. Jó, hogy említi a doktort... Nem tenné meg azt a szívességet, hogy Spielmann tanácsost egy fontos ügyben a kancelláriáról áthivatná? Addig mi befejezzük a levelet. *(Rosenberg átszól a kancelláriára, s csakhamar vissza is jön. A diktálás végére Spielmann is ott van az ajtóban. A császár megint az üvegajtóhoz áll, úgy diktál.)* Épp ezért sürgősen és nyomatékosan kérem fenségedet; hogy ha egészségi állapota megengedi, azonnal induljon útnak, nehogy a birodalom mostani válságos helyzetében napokra fej nélkül maradjon. Bocsássa meg, hogy a levelet nem tulajdon kezemmel írtam, de kezem reszketése az írást igen megnehezíti.” *(Kinéz az ablakon.)* Ah, a jó bécsiek... ott kuksolnak a Freiungon... s nézik az ablakaimat... Hogy megjelenek-e levegőt színi a balkonon... Nos, ne tagadjuk meg tőlük ezt az ártatlan színjátékot. Titkár úr, legyen szíves a köpenyegemet... Ah, már itt van, kedves Spielmann... észre sem vettem... Egy kis okmányt kell szerkesztenie... *(Az erkélyre áll, onnét beszél.)* Az a gondolatom jött, hogy doktoromat bárósítom... *(Egy kis sétát tesz.)* Meg van lepve? Pedig ön nem is osztrák főnemes, hogy elborzadjon, amiért egy embert, aki mosónők hasát tapogatta - a sorukba fölveszek... Ez esetben azonban nem orvosi, hanem erkölcsi érdem megjutalmazásáról van szó... nyíltság az uralkodóval szemben. Ne nyugtalankodjék, kedves Rosenberg, a sétám miatt... A levegő - januárhoz képest - szokatlanul enyhe; énnekem nem árthat, s látná a bécsieket, hogy megelevenedtek... Némelyik nem áttal ujjal mutatni rám...

KRACK. *(az előszoba felől. Amikor látja, hogy a császár az erkélyen van, odamegy Rosenberghez, sűg valamit. Erre Rosenberg is odamegy a császárhoz s megéri a könyökét).*

CSÁSZÁR *(fölkialt).* Kaunitz... Az öreg herceg... Hol... Lenn a kocsijában?... *(Izgatottan.)* Engem akar meglátogatni... Kedves Rosenberg gróf, legyen szíves menjen le... Vezesse ide. *(Spielmannhoz.)* Szóval, a báróság. *(Spielmann el. József a titkárhoz, aki a levelet nyújtja.)* Mit akar?... Ja, a levél... *(Gyorsan aláakanyarítja a nevét.)* Sürgős futár vigye.

TITKÁR *(el).*

CSÁSZÁR *(Krackhoz).* Ah, vesd le rólam ezt... Az ő betegiszonyával... Nem is sejti, hogy én milyen vagyok... Még megölöm az egyetlen miniszteremet... Húzd be azt a függönyt, hogy homály legyen. *(Krack behúzza a függönyt.)*

KRACK. A karosszéket meg tegyük ide... *(A sarokba húzza.)*

CSÁSZÁR. Az övét meg fordítsd kissé oldalt, s jó messze, hogy amíg beszél, ne kelljen rám-néznie... S menj elé, nehogy az inasok valami számárságot csináljanak... Nem, húzódj inkább a benyílóba, ha esetleg szükség lenne rád...

INAS *(belép).* Kaunitz herceg...

KRACK *(gyorsan eltűnik, József begubózik a karosszékebe. Kaunitz belép Nagy, parókás alak, most, hogy a betegszobába lép, kissé összehúzza a szemét, s úgy lép, mint aki valami szűrés miatt mindjárt az oldalához kap.)*

CSÁSZÁR. Tessék, kedves herceg:... Nem kelek fel, foglaljon csak helyet abban a karosszé-
ben... Ismerem az érzékenységet... De amint látja, fönn vagyok... csak azért mondom, mert bizonyára túlozzák ön előtt az állapotomat. *(Hallgatás, a herceg köhög.)* Igazán nagyon köszönöm, hogy túltette magát a betegségtől való jogos borsózásán, s fölkeresett. Személye-

sen mégis másképp beszélhetünk, mint az államtanács aktáin át. S épp ebben a pillanatban - elsősorban az ön bölcsességére és nyugodt ítéletére van szükségem... Hisz tudja, hogy épp úgy, mint boldogult anyám - én önt nem államférfiaim egyikének tartom - hanem az osztrák ház génuszának mintegy... *(Köhögését nyeli el.)*

KAUNITZ *(összerándul, aztán nyugodtan)*. Nagyon köszönöm felséged bizalmát... A birodalom helyzete csakugyan olyan, hogy az én vénemberi bogaraimnál sokkal gyökeresebb emberi gyengeségeken is túl kell tennünk magunkat.

CSÁSZÁR. Nem kell leírnia... Tökéletesen tudatában vagyok hogy szakadék szélén állunk... A török háborút győzelmeink s szinte szégyenletes békeajánlatunk ellenére sem sikerült befejeznünk. A konstantinápolyi porosz és angol befolyás megakadályozta... Az a sereg, amelyet az öreg Laudon tábornagy vezetése alatt a cseh határra hoztunk, igen kétséges, föltartóztathatja-e a tavaszra biztosan várható porosz-lengyel támadást. Főleg, ha a sereg mögötti országrészek a támadóval együtt éreznek. Franciaországot mint szövetségest elvesztettük... Támogatás helyett onnan országaink minden rendjébe egy új, delejes szellem terjed, amely maga sem ismeri céljait, de azt tudja, hogy a kormányzat munkáját akadályozni kell. Németalföld végképpen elveszett, elszakadását Hollandia, Poroszország és Anglia garantálja. S a mód, ahogyan elvesztettük, még jobban megtépázta tekintélyünket, mint elsőévi török hadjáratunk. Magyarországon csak a tavaszt s az első porosz ulánus őrzőjárat megjelenését várják. *(Elfojtott köhögés.)*

KAUNITZ *(hunyorog, aztán az ablak függönyét nézve)*. Hm... felséged... a képzelet szemével nézi a veszélyt... mint annak idején a birodalom felvirulásának a lehetőségeit is. A politikai eseményeket azonban nem a képzelet alakítja, hanem sokkal lassúbb, állandóbb erők. Épp ezért a nagy politikai tragédiák - mint egy birodalom összeomlása - sokkal ritkábbak, mint ahogy azt a képzelet szemünk elé festi. Hol lehet összehasonlítani az osztrák ház fundamentumait a török birodaloméval? S lám - noha e háború elején mindenki a török birodalom gyors összeomlását jósolta - nemcsak hogy megvan még, de új, fiatal szultánjával a vereség ellenére is fölül érzi magát. Az osztrák birodalom a mainál sokkal súlyosabb válságot élt át a boldogult császárnő trónraléptekor. S erényei azon is átvitték... Ha az utolsó években történtek is hibák, az osztrák birodalom tartalékai erőben és főként tekintélyben s ha szabad ezt mondanom: szerencsében, sokkal nagyobbak, mint felséged - abban a hajlamában, hogy a körülötte levő jelenségeket egy szomorújátékká kerekítse - elképzelet. Remélem, nem bántom meg a nyílt szóval...

CSÁSZÁR. Csak mondja, kedves herceg... Ön az egyetlen, aki ha korholás formájában is, de reményt ad s már csak erre van szükségem.

KAUNITZ. A török háború második éve - hála az öreg Laudonnak - visszaállította az osztrák fegyver jó hírét. Sokkal többet értünk el ebben a háborúban, mint az oroszok. Herzfeld porosz miniszter meg fogja gondolni, hogy országát - Oroszországgal a hátában - e második hétéves háborúba belevigye... A seregek felvonultatásának inkább zsarolás a célja, mint igazi háborús készüllet... Újabb lengyel területeket akar, de békés úton, úgy, hogy Lengyelország Galiciát kapná kárpótlásul. Jó idegekkel ezt a zsarolást is megakadályozhatjuk. Ami a franciaországi zavargásokat illeti...

CSÁSZÁR. Ah, erről mondjon valami vigasztalót. Ha meggondolom, a húgom milyen helyzetben van a Tuileriák-ban. S hogy a nemesség mint özönlik a határokon kifelé...

KAUNITZ. Én ezeket az eseményeket sem érzem olyan végzeteseknek. Franciaország vagy átalakul alkotmányos monarchiává vagy előbb-utóbb idegen beavatkozás csendesíti le a nyugtalanság fészkeit. Ausztria helyzetére azonban ezek a Lafayette-féle nemzetőrök, s Mirabeau-féle kalandorok - azon kívül, hogy Franciaországot megint Európa színpadává tették - édeskevés hatással lehetnek.

CSÁSZÁR. Ezt ön így látja?... (*Kis hallgatás után*). Én nem!

KAUNITZ. Németalföldet a helytelen bánásmódunk egyelőre csakugyan kisiklatta a kezünk-ből...

CSÁSZÁR. A politikai és katonai vezetők fejtelensége...

KAUNITZ. Ez már csak következménye volt annak, hogy a kivihetetlen parancsok s a helyzet megkívánta türelem közt el kellett veszteniük a tájékozódásukat.

CSÁSZÁR. Tudom, hogy ön az én politikámat vádolja legszebb tartományunk elvesztéséért...

KAUNITZ. Attól, hogy elveszítsük - még messze vagyunk... A három hatalom csak Németalföld régi alkotmányát a joyeuse entréet garantálta s nem azt, amelyet van der Noot adna neki... De az kétségtől igaz, hogy erre sem került volna sor, ha felség - harmadéve - az első fölkeléskor adott tanácsaimat megfogadja...

CSÁSZÁR. Ebben a kérdésben megvan továbbra is a véleményem.

KAUNITZ. S most Magyarországon ugyanez a helyzet...

CSÁSZÁR. De hisz itt... (*gúnyosan*) tanultam... Engedtem a kancellária s az ön tanácsainak... Meggyőződésünkkel ellentétben megígértem az országgyűlés összehívását, életre keltettem a megyéket; az önző nemesi elnyomás fellegvárait. Sőt azt is megígértem, hogy Szent István koronáját, amennyiben lesz fejem, a fejemre teszem.

KAUNITZ. Ezek az engedmények kevesek, felség. Az ország nagy többségében dinasztikus érzelmű - de forradalmi hagyományai vannak. Igen gyorsan és nyomósan kell meggyőznünk, hogy az a politika, amely a józanabbakat is a rebellis szellem felé nyomta, gyorsan és véglegesen megszűnik.

CSÁSZÁR. Adjam föl reformintézkedéseimet?... Amelyeket uralkodói lelkiismeretem a lakosság többségének az érdekében diktált?... Mert az európai helyzet - a nemességnek módot ad a megzsarolásunkra... De hisz ezeket a reformokat, ezt a politikát ön is helyeselte... Kevés dologban értettünk olyan mélységesen egyet, mint a magyarországi állapotok fölötti nézeteinkben...

KAUNITZ. Én felséged emberbaráti céljaival csakugyan egyetértettem, hisz azok ugyanakkor az adózók erejét, a birodalom jólétét emelték. S kissé gyorsan fogant terveit is mindig igyekeztem kellő politikai mezbe öltöztetni.

CSÁSZÁR. Mint egy zeneszerző a kontár melódiát...

KAUNITZ. Amivel nem értettem egyet, az, hogy úgy mondjam, felséged politikai temperaméntuma volt...

CSÁSZÁR. S most eljött az óra, amelyben ezért, mint egy bűnös gyermeket - megleckéztethet...

KAUNITZ (*fészkelődik*). Nem ez volt a célom, felség...

CSÁSZÁR. Persze, a sarokba állított... vagy inkább ültetett gyermek is hozhatna fel egyet-mást a maga védelmére... Mondhatnám például, hogy a birodalom mostani állapotának az orosz szövetség az oka. Ez vitt bele s hagyott jóformán magunkra - a török háborúban. Ez a háború bátorította fel külső és belső ellenségünket. Ez dagasztotta fel az államadósságot. Ez nyomorította meg úgy főként Magyarország, de még Csehország, Tirol parasztjait is, s ami a fő: ez köti meg a kezemet, hogy amikor az Európát szórakoztató franciaországi színjáték - ahogy Ön nevezi - az újságolvasó polgárok ezrei előtt a szabadság-egyenlőség fogalmát oly

kíváncsiságot tesz, én ellenbizonyítékok helyett, hogy a tróntól is megkaphatják mindezt, csak épp zűrzavaros kis történetek veszélyeztető becsvágya nélkül - csak adókat nyomok a vállukra, amelyek őket természetesen ellenségeik: a nemesség felé szorítják... Amint emlékezhet; én a boldogult porosz királlyal - anyám unszolására - barátságot kötöttem, s Poroszország és Anglia felé irányítottam volna Ausztria szekere rúdját. Tekintélyével ön szorított az orosz szövetség felé, s elküldött a tatár pusztába, hogy Potyemkin herceg szemfényvesztő udvarában azzal a szörnyű asszonnyal, a cárnővel barátkozzam.

KAUNITZ (*kegyetlenül*). Felség, a porosz szövetség Ausztria részére: veszedelmes álmom. Poroszország birodalmi helyzeténél fogva Ausztria természetes ellensége, s államférfi nem követhet el nagyobb hibát, mint ha olyan szövetségekről álmodozva, akik nem lehetnek szövetségesei; természetes szövetségeseit elszalasztja.

CSÁSZÁR. Ön tehát az orosz szövetséggel és következményeivel meg van elégedve?

KAUNITZ. Az orosz szövetség jó, felség. S Franciaország kiesése miatt még jobban kell ragaszkodnunk hozzá.

CSÁSZÁR. S a hadüzenet, amelyet ön siettetett?

KAUNITZ. A török háború e szövetség próbája volt. A török háború is jó lett volna, ha mint azt várni kellett, az első esztendőben megnyerik.

CSÁSZÁR. Vagyis - amíg én állok a sereg élén?

KAUNITZ. Felségedtől senki sem várta, hogy hadvezér legyen. Az a bürokratikus szellem azonban, amelyet Lascy tábornagy vezetett be, ülésező és tanácskozó testületté tette a hadsereget.

CSÁSZÁR. Én meg azt hiszem, inkább ott volt a hiba, ahol minden területen: hogy a tábornokaim épp úgy, mint a minisztereim: főnemesek voltak, akik jobban örültek, ha az én vállalkozásom, amelyben az ő jobbágaik polgárrá emelése is benne volt, megfeneklik, mint ha diadalt arat... Én eleget sürgettem a támadást.

KAUNITZ. Egy igazi katona - a régiek közül - három hét alatt sereget csinált azokból a határszálló őrök hivatalnokokból.

CSÁSZÁR. Igen... Ez hiba volt, nem Laudonnal kezdeni... De épp azért vagyok császár, hogy az olyan rossz látszatba került, derék katona, mint Lascy, mentő körülményeit is számon tartsam... Az idő... a járvány... a cárnő ímmel-ámmal vitt hadviselése... (*Türelemtelenül.*) De különben sem akarok mentegetőzni. Tudom, milyen volt a birodalom helyzete, amikor átvettem... s tudom, milyen most. S viselem a történelem előtt a felelősséget érte. Én legfőleg egyet akarok megkérdezni öntől - nem az államférfitől, a gondolkodó embertől. Ez matt s én, mint mondja, rossz játékos voltam a politika sakktudományának. De nem villant föl még önben, hogy van tán egy magasabb politika is ennél az igen fontos tudománynál s egy fejedelem, aki a balsikerek ellenére el tudja hitetni - nem is hitetni, mert mikben hisznek a népek -, de éreztetni tudja velük, hogy kel már a nap s ha felhőkkel küzd is, de sugara ott van már az égen, s ők is kapnak, kapniuk kell belőle. Vagyis ha egy fejedelem - életmódjával, az erőszakosságával, a politikai megfontolások félrevetésével is egy testet öltött eszme tud lenni...

KAUNITZ. Felség, ez költészet. S én a művészetet csak a maga helyén szeretem. Ott is inkább, mint tudni méltóztatik, képgyűjtemény formájában.

CSÁSZÁR (*ingerülten*). Én pedig nem tudom, egész uralkodásomnak nem az volt-e a hibája; hogy elhittem, hogy egy uralkodónak oda kell ülnie a mögé a sakktábla mögé - amelynek ön olyan nagyszerű játékos. Azaz még inkább annak kellett volna lennem, aminek ön mond, noha

én sem szeretem túlságosan a művészetet, legalább is a ma elolvashatót: egy költeménynek - a polgárok szívében... S ha megvet is érte, hogy a francia forradalomnak olyan nagy jelentőséget tulajdonítok, én igenis azt hiszem, hogy ezek a kis ügyvédek s nem a török cár vagy a porosz király az én igazi versenytársaim... ellenfeleim... s legyőzőim - mert durva eszközeikkel egy vadabb, brutálisabb költeményt visznek bele nemcsak a francia, de az én polgárain szívébe is... arról, amit én akartam, a mi világunk édességét is megmentve...

KAUNITZ *(fészkelődik)*. Felség - bocsásson meg válaszóért -, ez már inkább a gyóntatójára vagy az orvosára tartozik. Én legfőleg azt mondhatom, hogy a politikában a jó szándék és tiszta erkölcs - önmagában keveset ér. S én inkább óhajtók egy gonosz emberrel együttműködni, aki ismeri a szabályokat, mint a tizenkét apostol valamelyikével...

CSÁSZÁR. Ez az óhaja igen hamar teljesülni is fog... *(Félbeszakítja magát.)* Ezek szerint tehát?... Mi történjék Magyarországon?

KAUNITZ. Felséged tudja - melyek azok az intézkedések, amelyek a magyar közvéleményt a legjobban izgalomban tartják. Felséged belátására bízom, hogy mennyit áldoz fel belőlük. *(Feláll.)*

CSÁSZÁR. Nem volna jobb - ha ezt a visszavonást már az utódom tenné meg?... Már csak - a hatás kedvéért is? József eltakarodott s vele mindaz, ami rossz - s az utódja visszaállítja az aranykort.

KAUNITZ. Az idő drága...

CSÁSZÁR. Három hetet sem adhat, kedves Kaunitz herceg? Quarum doktor úr írásbeli bizonyítványt állított ki a toscanai nagyherceg számára, hogy három hét múlva nem leszek az élők sorában.

KAUNITZ *(köhög, feláll)*. Felséged hisz az orvosokban? - Az orvostudomány tán kétezer esztendő múlva lesz tudomány... Én, ha a derekam fáj, vagy székrekedést kapok: inkább a mariahilfi öregasszonyokkal tárgyalom meg, mi a teendő.

CSÁSZÁR. Én pedig ezt az orvosomat - nem a tudományáért, hanem a jelleméért - báróvá neveztem ki. - Nos, kedves herceg?

KAUNITZ. Én három hetet sem várnék az adott helyzetben.

CSÁSZÁR *(fölköszön)*. Nagyon köszönöm, kedves Kaunitz herceg a látogatását... Önt én nem nevezhetem már ki semminek. Érdemei a birodalom minden polgárának rég fölébe emelték. Engedje meg, hogy mint szerencsétlen, de önt mindig tisztelő munkatársa - újra megköszönjem a dinasztia érdekében tett szolgálatait.

KAUNITZ *(krákog, meghatottságával, bosszúságával küzd)*. Felség! *(Aztán hirtelen mélyen meghajol, és megindul kifelé.)*

CSÁSZÁR *(arcáról leszárad a mosoly, bágyadtan áll ott, a karosszék után tapogatózik maga mögött a levegőben)*.

KRACK *(bejön a benyílóból, a császárhoz lép, visszasegíti a karosszékbe. Egy perccel tovább ülteti le, takargatja be, mint szükséges volna. Gyöngéden.)* Nagyon kemény volt az öreg herceg?

CSÁSZÁR *(ő is egy perccel tovább fogja a leülésnél Krack kezét)*. Én vagyok az emberek legboldogtalanabbja, Krack... S ez a test is... nem bizonyíthatok be már semmit... ez is kidől alólam...

KRACK. Nem lenne jobb lefeküdni?

CSÁSZÁR. Nem... *(Összeszedve magát.)* Hívd át Spielmann tanácsost.

KRACK. Megint a munka... *(El.)*

CSÁSZÁR. *(magában).* Az utolsó...

SPIELMANN *(belép, meghajol, Krack átmegy a benyílóba).*

CSÁSZÁR. Kedves Spielmann, ma már másodszor fogom meglepni magát... Egy államokmányt kell szerkeszteni... de azonnal... *(Kaunitzot idézve.)* hisz minden perc drága... amelyben valamennyi Magyarországra és Erdélyre vonatkozó rendeletemet, amit uralkodásom alatt kibocsátottam, visszavonom...

SPIELMANN *(elképedve).* Ez valóban meglep, sőt... összefügg felségednek ez az elhatározása Kaunitz herceg látogatásával?

CSÁSZÁR. A helyzettel - az államéval s a magaméval - függ össze, amelyet Kaunitz herceg szokott pontosságával és őszinteségével tolmácsolt... Szóval: „Attól a vágytól hajtva, hogy magyar alattvalóim s a dinasztia között az évszázados összhangot helyreállítsam... Hisz ön nagy mestere az efféle okmányok megfogalmazásának... Azonkívül egy másikat, amelyben az államügyek vitelét betegségem miatt egy államtanácsra ruházom, amelynek a tagjai... *(Az előszoba felől hevesebb szóváltás. Erzsébet hangja: „Nem engedem elutasítani magam”, Chanclos grófnő: „Nem kötözhetem meg őfenségét...”)*

CSÁSZÁR *(izgatottan föláll).* Mi ez? Ez Erzsébet hangja... *(Krackhoz.)* Menj, s tudd meg... *(Amikor Krack az ajtóhoz ér, már belép Rosenberg gróf, Spielmann egy ijedt pillantást vet rá, el a hivatali szoba felé.)*

ROSENBERG. Felség - Erzsébet főhercegasszony van itt... Férje, a főherceg, úgy látszik, elég vigyázatlan volt, s elmondta, amit Quarum doktortól hallott. S most olyan izgatott állapotba került, hogy Chanclos grófnő a tilalom ellenére kénytelen volt őt átkísérni...

CSÁSZÁR *(elérzékenyen).* Ah, szegény kis asszony...

ROSENBERG. A látogatás megtagadása - attól félek - többet ártana neki... *(Ebben a pillanatban belép Erzsébet, mögötte Chanclos grófnő.)*

ERZSÉBET *(zaklatottan).* Ah, felség... Már több, mint öt hete... Nem akartak ideengedni...

CSÁSZÁR *(elébe megy, megfogja a két könyökét).* Megérezted ugye, hogy ebben az órában taposták el a szívemet.

ERZSÉBET *(József karjába omlik, aztán fölneéz az arcába, elszörnyed a változáson).* Felség!... Ó, felség!... *(Elájul.)*

CSÁSZÁR *(kétségbeesetten tartja - amíg Rosenberg gróf és Chanclos odaugrik).* Fogják, vigyék ide a benyílóba... Nem... inkább át a lakosztályába...

CHANCLOS *(Rosenberghez).* Hagyja gróf! *(Fölnyalábolja a hercegnőt, s maga viszi ki. Rosenberg utána.)*

CSÁSZÁR *(dermedten áll ott).* Megijedt tőlem!... A szegény lélek... *(Amikor Krack vissza akarja vezetni a karosszékebe.)* Menj, s tudd meg, hogy magához tért-e... *(Egy percre egyedül áll az íróasztalnak támaszkodva, s az ajtót lesi.)*

SPIELMANN *(halkan, a hivatali ajtó felől).* Felség...

CSÁSZÁR *(összerezzen).* Maga az, Spielmann? Ah, az irat? Már el is készült?

SPIELMANN. Nem, felség... Épp ezért jöttem... Én csak egy alárendelt tisztviselő vagyok. De ez lehetetlen... Felségednek ehhez nincs joga... Olyan rendeleteket, amelyek annyi millió ember lelki nyugalmát...

CSÁSZÁR. Vagyis azt gondolja, hogy van ebben az átkozott műben egy szilánk...

SPIELMANN. A türelmi rendelet... s a jobbágy-ügy rendezése... Az a sok ember, akit a papi és földesúri buzgóság nem zaklathat... szabadon költözhetnek, megválthatják a földjüket, ipart választhatnak... Ehhez nincs joga felségednek...

CSÁSZÁR. Igaza van, kedves Spielmann. Köszönöm, hogy ilyen bátor és becsületes volt, hogy életem legkétségbeejtőbb órájában - emlékeztetni mert. Iktassa hát közbe: „A türelmi és a jobbágy-ügyet szabályozó rendeletet kivéve”.

(Függöny)

ÖTÖDIK FELVONÁS

(A császár hálósobája. Kisebb helyiség - ablaka a baloldali falon most be van függönyözve. Jobboldalt ajtó a szomszédos benyílóba. A jobboldali falnál egy szekrény, mellette egy széken a császár nappali köntöse. A háttérben, fejével a fal felé tábori ág, amely hosszával a szobába nyúlik. Az ág két oldalán két szék. Amikor a függöny fölmege, József császár az ágynemű közé süppedten fekszik az ágyban - a jobboldali széken Laudon, a baloldalin Hadik, egyenruhában. Ősz hajuk a legvilágosabb folt a sötét szobában. Krack az előtérben egy számolyon. Később fölkel, kimegy a benyílóba, aztán megint visszajön.)

JÓZSEF *(bágyadt hangon).* Ahogy itt fekszem köztük... az egyik oldalamon - Hadik tábornagy, Berlin megsarcolója... a másikon Laudon... Belgrád megnyerője... szinte kisfiúnak érzem magam. Mintha anyám is élne még. S ő ültetett volna ide mellém két óriást... hogy a halált, aki biztosan porosz egyenruhában jön, elkeressék... Ah, micsoda embereket hagyott rám az én boldogult édesanyám... S én kiket hagyok az utódaimra...

LAUDON. Majd azok is megnőnek felség... Ha az idő belerakódik a csontjaikba... Amit mi tehernek, köszvénynek érzünk, az a fiatalabbak szemében - hagyomány, az emlékezetben kitisztult múlt... *(Kisvártatva.)* Meg aztán... Csakugyan nyugtalanabb idők is voltak azok... Az a nemzedék rákényszerült, hogy tegyen, döntsön, a képességeit kicsiszolja. A mostani nemzedék megszokta a békét, a jólétet, amelyet a nagy Mária Terézia, s felséged bölcs uralkodásával biztosított.

JÓZSEF. Vagyis a béke s a jólét, amelyre minden jó uralkodó törekszik - törpék vetése a földön... Attól félek, hogy eszerint most megint sok nagy ember fog támadni... Ott Párizsban... megint kinyitották a Pandora szelencéjét. A nyugtalanság végigszágul a világon. Hisz tudja - mi történt megint.

LAUDON. Igen, olvasom néha a Moniteur...

JÓZSEF. És nekem itt folyton ez jár az eszemben... Az a borzalom, amiben a húgom... De azon túl is. Kaunitz azt mondja, sok a képzeletem - túl nagy jelentőséget tulajdonítok neki... Az ön pillantása húsz évvel magasabbról járja az életet... messzebb lát múltba és előre... mi a véleménye minderről?

LAUDON. Az ember sok csodálatos dolgot megér, felség, ha megöregszik... Éppen csak csodálkozni nem tud többé.

JÓZSEF. Az én gondolatom ez: az emberek megérzik, hogy egy század javaiból mi jár nekik. A mi századunk annyi bölcs, hasznos vívmánnyal tette gazdagabbá az emberi nemet, annyi babonát oszlatott szét, s úgy megnövelte a praktikus igényeket, hogy ha az uralkodó, az állam azt látják, nem adja meg nekik, ez a követelés - mint a vadvíz - álutakon is feltör, zavaros agyvelők tócsáiban... Ezért akartam én mindenáron... *(Észreveszi, hogy az öreg, el-elszundító Hadiknak lebillen a feje. Megfogja Laudon könyökét, súgva.)* Az öreg Hadik elszundított a teóriám mellett.

LAUDON. Ő is elbetegesedett már szegény...

JÓZSEF. Igen... Nem is szabadna engednem, hogy itt fáraszsa magát... Elég volt, hogy tavaly a Szávához lement... s mindjárt föl is kellett váltatni önnel.

HADIK *(megérzi, hogy róla beszélnek, fölüti a fejét).* Szólt valamit, felség?

JÓZSEF. Igen, azt mondtam, hogy a katonai kiválóság s a hűség valahogy mégis összetartozik. Mert lám, a rokonaim, udvari minisztereim közül egynek sincs kedve, hogy a bukott és haldokló József magános betegágyához eljöjjön. A század két legnagyobb hadvezére pedig már dél óta itt ül kétfelől az ágyam két oldalán... De most már elég... az önök erejére még szükség lehet... s én is fáradt vagyok... *(Megrázza Hadik kezét,)* Nagyon köszönöm, kedves tábornagy, hogy betegen... *(Elcsuklik a hangja.)*

HADIK *(könnyezve)*. Remélem, felség, hogy... *(Ő is elakad.)*

JÓZSEF. A remény olyan szó, kedves Hadik, amely, ugye, elakad ebben a szobában... Ha remélni akarunk, reméljük azt, tábornagy, hogy az önök szelleme, a nagy osztrák hagyomány, ebben a nehéz órában is, megmenti, amit én az én elhamarkodott jóakaratommal tönkretettem. *(Laudonnal is kezét fog.)* Kedves Laudon, önnek is köszönöm... hisz tudja... mit.

LAUDON. Én köszönöm felségednek, hogy tanúja s igénytelen munkatársa lehettem egy nemes uralkodónak, akinek a szívéből egy percre sem szorult ki - alattvalóinak a gondja...

JÓZSEF. Mondjon szerencsétlent... egy szerencsétlen uralkodónak...

LAUDON. Felség - a népek élete nem olyan, mint a csatamező... S néha még a csatamezőn sem tudni ütközet estéjén, hogy ki nyert. *(A két tábornok el a benyíló felé.)*

JÓZSEF *(egy ideig szótlanul fekszik, mintegy az utolsó szavakat kérve vissza a csöndtől, aztán hirtelen felül)*. Krack! *(Az odasiető Krackhoz,)* Add a köpenyem, fölkelek.

KRACK. Már megint a fölkelés... Csak nem dolgozni akar, felség!

JÓZSEF. Ez a két öreg egészen megvigasztalt... Hadik már maga is beteg... S Laudon! Mit jelenthet egy összetört léleknek egy nagy ember szava... *(Kintről egy fűvós zenekar lármája. József felfülemel.)* Mi ez a láрма?

KRACK *(az ablakhoz áll)*. A mariahilfi fűvós zenekar... az vonul be a városba... Húshagyó kedd. S gyerekek kísérik...

JÓZSEF. Persze, farsang... Ki van itt... *(A benyílóra mutat.)*

KRACK. A pap, az orvos, a személyi titkár.

JÓZSEF. Rosenberg nincs itt?... Várom, hogy hírt hozzon... Erzsébetről... Az ura - Ferenc sem volt két nap óta nálam...

KRACK *(elfordítja a fejét)*. Majd jön, felség... Behívjam a doktort, vagy a tisztelendőt?

JÓZSEF. Nem - minek? Ők már elvégezték a dolgukat. A titkárt.

KRACK *(fejét csóválva)*. Már megint a diktálás. *(El.)*

SZEMÉLYI TITKÁR *(belép)*.

JÓZSEF. Nem álmos, kedves Gerber? Csak néhány nap, aztán maga is megszabadul tőlem.

TITKÁR. Felség - ez volt az egyetlen szenvedélyem, hogy felséged keze, vagy inkább kezében a toll lehettem.

JÓZSEF. Jó, jó... Magának szerencséje volt. Meghalok, s nem csíptem rajta olyanon, mint az elődjét. Szegény azt mondta: nincs más szenvedélye - a nősülését is letagadta... félt, hogy elbocsátom, ha kiderül, hogy nő. Aminthogy el is bocsátottam. Egy férfi mindig dicsekedni akar valamivel a feleségének, hogy tekintélyt tartson... De ne dicsekedjék a titkaimmal.

TITKÁR. Írunk valamit, felség?

JÓZSEF. A búcsúlevelek... Most már nagy urak vagyunk, Gerber... Az államügyeket a kormányzótanács nyakába varrtuk... Nekünk már csak búcsúzkodnunk kell. Az öreg hercegnek megírtuk - Lascynak, a cárnőnek, Laudonnak, Rosenbergnek is, ugye?

TITKÁR. Igen, felség...

JÓZSEF. Hisz akkor voltaképp... Egy kicsit kusza már a fejem... Az volt a benyomásom, hogy valaki kimaradt.

TITKÁR. Jól emlékszik felséged... Az öt hercegnőnek szóló levelet - elkezdtük, s abba-hagytuk...

JÓZSEF. Ah, igaz... Az öt hercegnő... Az jutott eszembe, hogy ők, ha hibáztam is, egy kicsit több nővéri elnézést... De nem, igazságtalan voltam. A derék Clary... Ferencné... s végül Eleonora is... Magának nehezére esik, Gerber, hálásnak lennie? Például, ha egy szép summát talál örökölni...

TITKÁR. Anyám azt mondja, elég hálás természet vagyok.

JÓZSEF. Én nem értem, mért kapálóznak az emberek a hála ellen. Én nem ismerek édesebb érzést, mint a hála... ahogy itt köhécselek és virrasztok, sorra veszem az embereket... a halottakat is - akiknek, úgy érzem, hálával tartozhatok... S mindegyiknek megköszönöm magamban... A szomorú az, hogy olyan kevesen kötelezték valóban hálára. Igyekszem hát lekötelezettség nélkül is hálás lenni... *(Nevet.)* Nehogy szörnyetegnek kelljen néznom magam, akit senki sem szeret... Na, diktáljuk hát... Hol maradt abba a levél?

TITKÁR *(aki közben elhelyezkedett az íróasztalnál)* „...Az együtt töltött kellemes esték...”

JÓZSEF *(diktál).* „Az önök gyöngéd barátságának az emléke most a halál előtt is...”

KRACK *(belép).* Rosenberg gróf van itt... *(Rosenberg belép.)*

JÓZSEF. Ah, igen? Épp önről beszéltünk, kedves Rosenberg... Egy kicsit szokatlan ugyan, hogy akivel nap mint nap találkozik az ember, azzal levelezzen is... De az az ötletem jött, hogy most, mikor már nincs más munkám, mint hogy legkedvesebb embereimtől egy-egy levélben elbúcsúzzam, önnek is lediktálok néhány sort... Adja csak oda, titkár úr...

TITKÁR. Még nincs aláírva...

JÓZSEF. A többi sem?

TITKÁR. Egyik sem, felség... *(Odaviszi a bemártott tollat s egy deszkán a leveleket.)*

JÓZSEF. Nos, lássuk hát... Harmadéve a szabácsi sáncon - nehogy az a Ligne herceg maga hősködjék - nem volt olyan nagy munka a roham, mint ezt a megunt, mondhatnám megutált hat betűt, József, ide kanyarítani... Kicsit trillázik a kezem... ha valami nagy uralkodó volnék, s ön nem lenne agglegény - azt mondanám, majd megmutathatja az unokáinak... Így késő öregségében - mert az olyan ember, mint ön, soká fog élni - egyszer-egyszer talán előveszi, s azt mondja: szegény József utolsó óráiban is méltányolta a hű szolgálatot. *(Közben elkészül az aláírással, és odanyújtja Rosenbergnek a maga levelét, s megfogja a kezét.)* Mások az életük egy részét áldozták a haza ügyének, ön az egész életét az én szolgálatomnak adta. *(A titkárhoz.)* Legyen szíves, gondoskodjék a többi levél eljuttatásáról.

ROSENBERG. Felség, ez a figyelem még nehezebbé teszi számomra azt, ami rám vár.

JÓZSEF. Utódomnak nem tudnék jobbat kívánni, mint egy olyan csendes, biztos barátot, mint ön.

ROSENBERG. Felség - énnekem elég jutalom volt, hogy szolgálhattam s ha valami jutalmat kívánnék, hát azt, hogy most ne így kéne felséged ágya mellé állnom...

JÓZSEF (*félreérti*). Ne veszítsük el a szívünket, kedves Rosenberg... A halál, mint az én példám is bizonyítja, nem a legnagyobb rossz, ami egy férfit érhet... S egy halott - többnyire kellemesebb barát mint az élő... Én különösen... (*Amikor Rosenberg hallgat.*) Mi az oka, hogy Ferenc öcsém sem ma, sem tegnap nem keresett fel? Találkozott vele?

ROSENBERG. Találkoztam, felség...

JÓZSEF. A főhercegnét is látta?

ROSENBERG. Nem, látni nem láttam... De hallottam róla.

JÓZSEF. Hogy van?... Kiheverte már az ijedelmet?

ROSENBERG. Úgy tudom, felség... hogy a főhercegasszony...

JÓZSEF. Csak nem indult meg a szülés?

ROSENBERG. Igen, megindult...

JÓZSEF. De hisz ez még korai. Chanclos grófnő a jövő hónap elejére várta.

ROSENBERG. Igen, koraszülés volt, felség...

JÓZSEF. A borzalomtól, hogy meglátott... átöleltem... S a gyermek?

ROSENBERG. A gyermek megszületett...

JÓZSEF (*kisvártatva*) És ő?

ROSENBERG. Nincs jól, felség...

JÓZSEF. Meg... (*Elakad.*) Nem merem feltenni a kérdést... Mintha az rántaná szegényre a taglót... Nem, ez az én sorsomtól is... szörnyű remeklés lenne.

ROSENBERG. Felség, - én megszoktam, hogy a császár tőlem mindig az igazat hallja. Az én számból felséged hazug információt nem hallott, s most is tisztelem annyira...

JÓZSEF. Hogy az igazat megmondja... Igaza van, kedves gróf... ez a legszörnyűbb tördöfés, ami a világból az ágyamig érhetett... De inkább szaladjon belém, minthogy az igazság elől gyáván elbújjak. (*Csönd.*) Azért ez mégis olyan csapás, amelyet bizonyítékul lehetne fölhozni, hogy a világot nem véletlenek kormányozzák, hanem egy isten - mégpedig egy kegyetlen, bosszúálló isten, amilyenről az Ószövetség beszél, aki az üldözöbe vettet végvonaglásában is megkínozza... Az a szelíd, mennyei gyermek... Az egyetlen, aki igazán szeretett - akinek az ártatlansága megérezte, amit csak ő tudott: a jóságomat... Az ő szíve - azt reméltem - az lesz az én igazi kriptám, s amit ő mesél rólam a gyermekének - az évek múlva is kibuggyanó könnye: az emlékezetem. S ő... azt mondja - nincs. Elment énelőttem. A halál - amelynek annyian könyörögnek még egy hétért, egy hónapért - az én ágyamtól elkésett, hogy ezt még meghallhassam... Nem gondolja, hogy a szegény Jób történetét ki kéne tépni a Szentírásból, s a szegény Józsefét tenni a helyébe?

ROSENBERG. Felség - énnekem csak a hír közlésére volt szavam... A legkeservesebb kötelesség volt, amelyet Felséged szolgálatában teljesítettem...

JÓZSEF. Mikor történt?

ROSENBERG. Már tegnap, felség...

JÓZSEF (*elgondolkodva*). S hova akarják temetni?

ROSENBERG. Egyelőre a Lipót kápolnába...

JÓZSEF. Nem, oda ne, oda én kerülök... Mért bántják szegényt - tegyék a végleges helyére mindjárt... Chanclos grófnőnek pedig utaltasson ki az én magánvagyonomból százezer forint kegydíjat... Barátnője és anyja volt - nem szeretném, ha megfélemlene rőla... Menjen, kedves Rosenberg - ahogy parancsoltam.

ROSENBERG. Igenis, felség. *(Meghajol, el.)*

JÓZSEF *(egy darabig némán, összeroskadva ül, aztán felnyög)*. Krack!

KRACK *(besiet, s a karosszékhez lép)*.

JÓZSEF. Most azután... lefekhetünk, Krack... mindörökre. *(Krack az ágyhoz kíséri, leveszi a köpönyegét, lefekteti, betakarja.)*

KRACK. Így ni!

JÓZSEF *(mellére teszi a kezét)*. Nincs elég levegő idebenn!

KRACK *(csendben az ablakhoz megy, behúzza a függőnyt, és a függöny mögött kinyitja az ablakot)*.

JÓZSEF. Szegény anyám... az egész udvar ott volt, amikor meghalt... *(A kintről beszivárgó zajra fölfütele, felkőnyököl.)* Mi ez a kiáltozás?... Már itt is... Hisz tudod, mi van ott... Párizsban.

KRACK. Beszélnek egyet-mást, felség.

JÓZSEF. Egyet-mást... Persze... *(Fütele.)* ez csak farsang... Ijesztgetik egymást az álarcaikkal... S nevetnek... Ezt szeretem a bécsiekben, hogy szívesebben nevetnek, mint dühösködnék... Azt szerettem volna, ha az egész birodalom - a komor cseh, magyar parasztok a hegyekben, síkságokon - ők is kaptak volna ebből...

KRACK. A nép megtalálja a mulatságát, felség.

JÓZSEF. Igen, csodálatos, de meg. Hogy kacagnak... S nem tudják... hogy a császáruk itt... Ha egy anya, aki a gyermekeiért élt, haldoklik... körülveszik az ágyát. Vagy ha akkor nem is... évek múlva... akármilyen nemtörődőm gyerekek... egy nap a megbánás, a megértés könnyei... De akikért én éltem... nehezebben, mint egy mosónő a külvárosban... azok sem most, sem soha meg nem tudják...

KRACK. Megtudják, felség.

JÓZSEF. Nem mondják: a szegény József... az, ha meg is kötötték a kezét... mint egy igazi apa...

KRACK. Mondják, felség...

JÓZSEF. A zsarnok... felfordult... ezt mondják... Amit a papjaik mondtak. Esetleg a Wucherer krajcáros írói...

KRACK. A nép többet tud, mint felséged hiszi...

JÓZSEF. Csakugyan sok baj van, már a tiroliak is zúgolódnak...

KRACK. Hozzám eljönnek a földiek... Tőlük hallom, ha egy-egy, mint iparos fölkerül Bécsbe. Hisz ismeri felséged, a szülőháza...

JÓZSEF. Persze - a hegyek, Hradec fölött. Azoknak te vagy az eleven mennybement Enoch...

KRACK. Tőlük hallom... meg magam is voltam otthon... A császár az jót akar... csak az urak... Azoknak kéne - bocsánat a szóért - a nyakuk kitekerni...

JÓZSEF. Az a két oláh is ezt mondta, Horia... Hogy is hívták a másikat? A testem után már a memóriám is...

KRACK. Kloskát gondolja felséged?

JÓZSEF. Az... S végül is kerékbe kellett töretnem őket... *(Csend.)* Na, ez legalább nem lesz többet...

KRACK. Mi, felség?

JÓZSEF. A kerékbetörés. Azt kitörültem a népek kormányzásának eszközei közül.

KRACK. A nép mindent tud, felség. A maga esze szerint, de tudja, hogy ki akar jót tenni neki... Amióta felséged nem jár többet a Controlor-folyosón, és Spielmann tanácsos veszi át a kérvényeket... *(Elakad.)*

JÓZSEF. Na, mondd csak... azt tartják: eluntam a bajukkal törődni... Legtöbbször úgyis megfeneklett... valami plébánián vagy hivatalban...

KRACK. Az unokahúgom férje volt itt. Nagy titokban jött, s félrevont: de igazán mondjam meg, hogy csakugyan beteg-e felséged, mert amerre járt... Morvában, az a hír száll a nép közt, hogy felséged egészséges. Csak bezárták az urak. Valaki beszélt is a pékkel, aki a zsemlét viszi a börtönébe.

JÓZSEF. Ezt mondta?... Nem, te csak füllentesz itt nekem, Krack... Azt hiszed, a lelkem is úgy összeaszott, mint a testem s gyermekmesékkel tarthatsz.

KRACK. Hitemre, felség... A parasztok tudják, hogy a tisztviselőknek, meg a földbirtokosoknak... tartaniuk kellett a császártól... S most, hogy megint mostohábban mennek a dolgok... nem a politikával magyarázzák - mert ahhoz nem értenek, hanem hogy a császárt rács mögé zárták.

JÓZSEF. Egy kicsit igazuk is van... szegényeknek... *(Nehezen beszél.)* No és az öcséd, a kanálárus... elhitte... hogy szabadon vagyok?

KRACK. Nagy nehezen... De ha felséged nem lesz, s ha igaz, amit a papok mondanak, tán látja is majd valahonnét az égből... Verseket fognak szerezni a jó József császárról... s mint az árvák - úgy sírnak a hosszú őszhajú vénék is.

JÓZSEF *(halkan)*. Mese, mese... A franciák...

KRACK. És nemcsak a parasztok... Minden rendes ember... Mert egy nagy császár az olyan, mint az isten - vagy, hogy káromlást ne szóljak, mint az igazi családapa, aki mindennel számot vet... a jövőbe lát... s a hígeszü asszonyok, gyerekek, amíg él, folyton morognak ellene... Csak amikor nincs többé - akkor értik meg, hogy az ő nagy, magányos szíve... a nem értett... az voltak ők. - Abban voltak ők család.

(Függöny)